

de bir müddet yazılar ve tercümele neşretmiştir. 1898'de Tefvîk Fikret de birkaç ay süreyle "Hafta-i Edebi" başlığı altında edebiyat sohbetleri yayımlamıştır. *Şerh-i Belâgat* etrafında gelişen dil tartışması ile Ahmed Midhat Efendi'nin *Çerkez Özdenler* adlı oyunu dolayısıyla meydana gelen bir başka tartışma *Tarîk* sayfalarına da yansımıştır. Selânikli Tefvîk, Abdullah Zühdi, Hüseyin Vassâf gibi isimler Batı edebiyatlarından çeviriler yapmıştır. Eserleri tercüme edilen yazarlar arasında Shakespeare, Xavier de Montépin, Guy de Maupassant, François Coppée, Jules Marie gibi isimler vardır. Gazetede ayrıca kitap tanıtım ve tenkit yazılarıyla gezi notları, Letâif-nüvîs-i Tarîk Tefvîk imzasıyla mizahî yazılar yer almıştır. Diğer yazarlar arasında Ahmed Midhat Efendi, Ahmed Cevdet Paşa'nın oğlu Sedat (Sedat b. Cevdet), Muallim Nâci, Mustafa Reşid, İbnü-lemin Mahmud Kemal (İnal) gibi şahsiyetler bulunmaktadır. Dili kısmen eski ifadeleri korumakla birlikte zaman içerisinde sadeleşme yoluna girilmiş, noktalama işaretlerine de yer verilmiştir. Gazete hakkında İhsan Tefvîk Kurca bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır (*Tarîk Gazetesi'nin Edebiyat ve Kültür Yazılarının Sistemik İndeksi, 1884-1899*, İstanbul 1999).

Tarîk ismini taşıyan gazetelerden biri de Mahmud Hamdi Bey'in yönetiminde siyasi, edebî ve ilmî bir yayın organı olarak İskenderiye'de neşredilmiştir. Dönemin tanınmış hukukçularından Muslihüddin Âdil (Taylan) tarafından 21 Temmuz 1919'da İstanbul'da resimli ve günlük olarak "müstakil gazete" düsturuyla çıkarılan bir diğer gazetenin bir yıldan daha az bir süre varlığını koruyabildiği anlaşılmaktadır. Tesbit edilebilen en son nüshası 115 numaralıdır (17 Teşrînisâni 1335 r. / 17 Kasım 1919). Önce iki sayfa, 5 Kasım 1919 tarihli 104. sayısından sonra dört sayfa halinde ve gelişen gazetecilik tekniklerinden faydalanılarak hazırlanmıştır. 1910-1911 yıllarında Trabzon'da Şâtırzâde Hasan Hicâbî Bey yönetiminde *Tarîk* isimli bir başka gazetenin çıktığı belirtilmektedir (*TA*, XXX, 462). "Hakka hâdim bir gazetedir" ibaresiyle haftalık yayımlanan bu gazete 12 Nisan 1910'dan itibaren *Târık* adıyla yayımlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Tarîk'in Millî Kütüphane ve TBMM Kütüphanesi'ndeki koleksiyonları; Ragıp Özden, "Tanzimattan Beri Yazı Dilimiz", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 909-911; Hasan Duman, *Katalog*, s. 390-391; a.m.f., *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu: 1828-1928*,

Ankara 2000, II, 812-814; *Trabzon Doğu Karadeniz Gazete ve Mecmuaları: 1869-1928* (der. Cumhuriyet Odabaşıoğlu), Trabzon 1987, s. 3, 12, 35, 87; M. Nuri İnuşur, *Türk Basınında İz Bırakanlar*, İstanbul 1988, s. 93-98; Ali Birinci, "Trabzon'da Matbuat ve Neşriyat Hayatı (1865-1928)", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (1-3 Haziran 1988)*, Samsun 1990, s. 2-14; M. Orhan Bayrak, *Türkiye'de Gazeteler ve Der-giler Sözlüğü: 1831-1993*, İstanbul 1994, s. 135; *Hakkı Tark Us Kütüphanesi Kataloğu: Süreli Yayınlar* (haz. Selahattin Öztürk v.dğr.), İstanbul 2006, s. 367; Kenan Akyüz, "Tarîk", *TA*, XXX, 462.

NESİMİ YAZICI

TARİKAT (الطريقة)

Tasavvufta Hakk'a ulaşmak için benimsenen usul, tutulan yol.

Sözlükte "gidilecek yol, izlenecek usul, hal ve gidiş" anlamındaki **tarikat** (çoğulu tarâik) terim olarak "Allah'a ulaşmak isteyenlere mahsus âdet, hal ve davranış" demektir (*et-Ta'rifât*, "et-Ṭarîka" md.; Kâşânî, s. 349). Kelime Kur'ân-ı Kerîm'de özellikle Tâhâ sûresinin iki âyetinde (20/63, 104) ve bazı hadislerde (Wensinck, *el-Mu'cem*, "Ṭarîka" md.) sözlük mânasında geçer. Sözlükte yine "yol" anlamına gelen ve Allah'ın farz kıldığı, ruhsata yer olmayan hükümleri ve merasimleri ifade eden **tarîk** de (çoğulu turuk) tasavvuf kaynaklarında genellikle tarikatla aynı anlamda kullanılmakta (Ebû Tâlib el-Mekkî, II, 138; Kuşeyrî, I, 52, 59), ayrıca Allah'a varan yolların "yıldızların sayısında" (Sülemî, s. 383) ya da "yaratıkların nefesleri adedince" (Necmeddîn-i Kübrâ, s. 33) olduğu belirtilmektedir. Tarikat karşılığında **tâife** kelimesi de kullanılmıştır. Farsça'da "yol, âdet, kanun, din" mânalarına gelen **râh** da Osmanlı Türkçesi metinlerinde "yol, usul", mânaları yanında "tarikat" anlamında da geçmektedir.

Tarikatı "sâliki hakikate götüren yol" şeklinde tanımlayan sûfiler, dinin zâhirî ve şeklî kısmı olan şeriatın kurallarına uyulmadan tarikatla hakikate ulaşamayacağını vurgulamıştır. Bunu ifade etmek için meselâ şeriatı gemiye, tarikatı denize, hakikati inciye; şeriatı cevizin dış kabuğuna, tarikatı iç kabuğuna, hakikati meyvesine; şeriatı çembere, tarikatı çemberden merkeze giden yarıçaplara, hakikati merkeze; şeriatı meşaleye, tarikatı bu meşale ile yol almaya, hakikati maksada ulaşmaya; şeriatı bakırı altın yapmaya yarayan simya ilmine, tarikatı bu ilmin kullanılmasına, ha-

TARİKAT LİSTESİ

(Tarikatlar ve kolları alfabetik olarak dizilmiştir)

- ABBÂSİYYE** (Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Endelüsî, ö. 633/1236; Medyeniyeye'nin kolu).
- ABDÜSSELÂMİYYE** (Abdüsselâm eş-Şeybânî, ö. 1165/1752; Sa'diyye'nin kolu).
- ACEMİYYE** (Yûsuf b. Abdullah b. Ömer el-Acemî, ö. 768/1367).
- ÂCİZİYYE** (Süleyman Âcizî Baba; Sa'diyye'nin kolu).
- ACLÂNİYYE** (Muhammed b. Aclân el-Hüseynî; Rifâiyye'nin kolu).
- ÂDEMİYYE / AHSENIYYE** (Âdem b. İsmâil el-Benûrî, ö. 1053/1643; Müceddidiyye'nin kolu).
- ADEVİYYE** (Adî b. Müsâfir, ö. 557/1162).
- ÂDİLİYYE / BEDRİYYE** (Ebû Ömer Bedreddin Muhammed b. Ömer el-Âdilî el-Abbâsî, ö. 970/1563; Sühreverdiyye'nin kolu).
- ÂFÂKİYYE** (Hidâyetullah Âfâk Hoca / Apak Hoca, ö. 1106/1694; Nakşibendiyye-Ahrâriyye'den Kâsânîyye'nin kolu).
- AFİFİYYE** (Abdülvehhâb b. Abdüsselâm b. Ahmed el-Affî, ö. 1172/1758; Şâzeliyye'den Nâsiriyye'nin kolu).
- AHMEDİYYE** (bk. **BEDEVİYYE; MÜCEDDİDİYYE; RİFÂİYYE**).
- AHMEDİYYE** (Ebû'l-Abbas Ahmed b. Abdülhak er-Rudavî, ö. 838/1435; Çiştîyye'nin kolu).
- AHMEDİYYE / YİĞİTBAŞIYYE** (Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin, ö. 910/1504; Halvetiyye'nin kolu; şubeleri: Misriyye / Niyâziyye, Ramazânîyye, Sinânîyye, Uşşâkiyye,).
- AHRÂRİYYE** (Ubeydullah Ahrâr, ö. 895/1490; Nakşibendiyye'nin kolu).
- AHSENIYYE** (bk. **ÂDEMİYYE**).
- AHSENIYYE** (Muhammed İhsan Oğuz, ö. 1991; Nakşibendiyye'den Müceddidiyye'nin kolu).
- ALÂİYYE** (Ebû'l-Alâ b. Ebû'l-Vefâ el-Ekberâbâdî, ö. 1061/1651; Nakşibendiyye'nin kolu; şubeleri: Efdaliyye, Muhammediyye, Mün'imîyye).
- ALEMİYYE** (Abdullah eş-Şerîf b. İbrâhim el-Alemî, ö. 1089/1678; Şâzeliyye'den Cezûliyye'nin kolu).
- ALEVİYYE** (Silsilesi Hz. Ali'ye ulaşan bütün tarikatların genel nisbesi).
- ALEVİYYE / ALLÂVİYYE** (Ebû'l-Abbas Ahmed b. Mustafa el-Alevî/el-Allâvî, ö. 1934; Şâzeliyye'den Derkâviyye'nin kolu).
- ALLÂVİYYE** (bk. **ALEVİYYE**).
- AMMÂRİYYE** (Ammâr Bû Sennâ, ö. 1193/1779; Kâdiriyye'nin kolu).
- AMÜDİYYE** (Ebû İsmâ Saîd b. İsmâ el-Amüdî, ö. XIII. yüzyıl; Medyeniyeye'nin kolu).
- ARİFİYYE** (İbnü'l-Arif Ahmed b. Muhammed es-Sanhâcî, ö. 536/1141).
- ARRÂKİYYE** (İbn Arrâk Muhammed b. Ali ed-Dimaşki, ö. 933/1526; Şâzeliyye'nin kolu).
- ARÜSİYYE** (Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Arûs, ö. 868/1463-64; Şâzeliyye'nin kolu).
- ÂSİMİYYE** (Ebû Zeyd Abdurrahman b. Ali el-Âsimî, ö. X/XVI. yüzyıl; Zerrûkiyye'nin kolu).
- ASSÂLİYYE** (Ahmed b. Ali el-Assâfî, ö. 1048/1639; Halvetiyye-Cemâliyye'den Sünbüliyye'nin kolu).
- AŞKİYYE** (bk. **UŞAYKİYYE**).
- ÂŞÜRİYYE** (Sâlih Âşûr el-Mağribî; Desûkiyye'nin kolu).
- ATÂİYYE** (Muhammed Atiyye er-Rifâî, ö. VII/XIII. yüzyıl; Rifâiyye'nin kolu).
- AYDERÜSİYYE** (Ebû Bekir b. Abdullah el-Ayderûs, ö. 914/1508; Medyeniyeye, Aleviyye veya Kübreviyye'nin kolu olduğu ileri sürülür).
- AZEMİYYE / AZÂİMİYYE** (Ebû'l-Azâim Muhammed Mâzî, 1869-1937; Şâzeliyye'nin kolu).
- AZİZÂN** (Ali Râmîtenî, ö. 715/1315; Hâcegân'ın kolu).
- AZİZİYYE** (bk. **DİRİNİYYE**).

TARİKAT

AZZÜZYİYE (İbn Azzûz Mustafa b. Muhammed el-İdrîsî el-Hasenî, ö. 1282/1866; Halvetiyye'den Hifniyye'nin kolu).

BABAIYYE (Abdülğanî Pîr Babâî, ö. 870/1465-66).

BÂCIYYE (Ebû Saîd Halef b. Ahmed el-Bâcî et-Te-mîmî, ö. 628/1231).

BAHÂIYYE (bk. **NAKŞİBENDİYYE**).

BÂHARZIYYE (Seyfeddin Saîd b. Mutahhar el-Bâharzî, ö. 659/1261; Kübreviyye'nin kolu).

BAHŞIYYE (Muhammed b. Muhammed el-Bahşî, ö. 1098/1687; Halvetiyye-Cemâliyye'den Sünbüliyye'nin kolu).

BATÂİHIYYE (bk. **RİFÂIYYE**).

BÂVEYSİYYE (Ebû Ya'kûb el-Bâveysî, ö. XVI. yüzyıl; Zerrûkiyye'nin kolu).

BAYRAMIYYE (Hacı Bayrâm-ı Velî, ö. 833/1430; kolları: Celvetiyye, Melâmîyye, Şemsiyye).

BECELİYYE (Muhammed b. Hüseyin el-Becelî, ö. 621/1224; Kâdiriyye'nin kolu).

BEDEVIYYE / AHMEDIYYE / SÛTÛHIYYE (Ebû'l-Fit-yân Ahmed b. Ahmed el-Fâsî el-Bedevî, ö. 675/1276; kolları: Abdülaliyye, Beyyûmiyye, Bernesiyye, Bündâriyye, Cevheriyye, Enbâbiyye, Fergâliyye, Halebiyye, Hamûdiyye, Kinâsiyye, Merâzikiyye, Metbûliyye, Münâviyye, Nûhiyye, Sâibiyye, Selâmiyye, Sûtûhiyye, Şinnâviyye, Şuaybiyye, Ulvâniyye, Zâhidîyye, Zenfeliyye).

BEDEVIYYE (Ahmed el-Bedevî Züveytin el-Fâsî, ö. 1275/1859; Derkâviyye'nin kolu).

BEDRİYYE (bk. **ÂDİLİYYE**).

BEDRİYYE (Bedreddin Simâvî, ö. 823/1420).

BEKKÂIYYE (Ali el-Bekkâ, ö. 670/1271; Kâdiriyye'nin kolu).

BEKKIYYE (Ömer b. Seyyid Ahmed el-Bekkî et-Tû-nisî, ö. 960/1553; Şâzeliyye'nin kolu).

BEKRIYYE / SİDDİKIYYE (Silsilesi Hz. Ebû Bekir'e ulaşan tarikatların genel nisbesi).

BEKRIYYE (Ebû'l-Mekârim Muhammed el-Bekrî, ö. 994/1586; Şâzeliyye'den Vefâiyye'nin kolu).

BEKRIYYE (Kutbüddin Mustafa b. Kemâleddin el-Bekrî, ö. 1162/1749; Halvetiyye'den Şâbâniyye'nin kolu; şubeleri: Hifniyye, Kemâliyye, Semmâniyye).

BEKTAŞIYYE / BEKTAŞİLİK (Hacı Bektâş-ı Velî, ö. 669/1271 ?).

BERRECÂNİYYE (İbn Berrecân Ebû'l-Hakem Abdüsselâm b. Abdurrahman el-Laḥmî, ö. 536/1142).

BERZENCİYYE (Seyyid İsâ en-Nurbahşî el-Berzen-cî, ö. IX/XV. yüzyıl; Kübreviyye'den Hemedâniyye'nin kolu).

BEYÂNİYYE (Ebû Beyân Nebâ b. Muhammed b. Mahfûz el-Kureşî ed-Dımaşkî, ö. 551/1156).

BEYÛMİYYE (Ali Nûreddin b. Hicâzî el-Beyyûmî, ö. 1183/1769; Şâzeliyye ve Bedeviyye'nin kolu).

BEYZÂVIYYE (Kâdî Abdullah b. Ömer el-Beyzâvî, ö. 685/1286; Hızriyye'nin kolu).

BİBERİYYE (Halil Develioğlu, ö. 1933; Nakşibendiyye'den Hâlidîyye'nin kolu).

BİSTÂMIYYE / TAYFÛRIYYE (Bâyezîd-i Bistâmî, ö. 234/848 ?; kolları: Aşkîyye, Hâcegân / Nakşibendiyye, Şüttâriyye).

BÛALİYYE (Kâdiriyye'den Bekkâiyye'nin kolu).

BUHÂRIYYE (Celâleddin Ahmer el-Hüseyin b. Ahmed el-Buhârî, ö. 691/1292; Sühreverdiyye'nin kolu).

BUHÛRİYYE (Edirneli Mehmed Buhûrî, ö. 1039/1630; Halvetiyye-Ahmediyye'den Ramazâniyye'nin kolu).

BURHÂNİYYE (bk. **DESÛKIYYE**).

BURHÂNİYYE (Burhâneddin İbrâhim b. Ömer b. Ali el-Alevî, ö. VI/XII. yüzyıl; Rifâiyye'nin bir kolu).

BÛAZZÂVIYYE (Muhammed b. Ahmed et-Tayyib el-Bûazzâvî, ö. 1914; Derkâviyye'nin kolu).

BÛZİDİYYE (Muhammed b. Ahmed el-Bûzîdî, ö. 1229/1814; Şâzeliyye'den Derkâviyye'nin kolu).

kikati altının elde edilmesine benzetmişlerdir. Alâüddeve-i Simnânî tarikatı şeriat-sız, mârifeti ibadetsiz gerçekleştirmeye çalışmayı dinin sınırları dışında bir davranış olarak değerlendirmekte, İmâm-ı Rab-bânî de şeriatın tahakkuku açısından tarikatın yardımcı ve tamamlayıcı bir unsur teşkil ettiğini belirtmektedir. Tarih boyunca şeriat kurallarına tam anlamıyla uyan (bâ-şer'), çoğu Sünnî, bir kısmı Şii coğrafyasında ortaya çıkan yüzlerce tarikatın yanı sıra bu kurallara riayet etmeyen (bî-şer') bazı tarikatlar da mevcuttur. Hurûfiyye, Kalenderiyye, Haydariyye, Babâiyye gibi gayri Sünnî olmamakla birlikte tam anlamıyla Şii de sayılmayan Bâtınî nitelikli tarikatlar da vardır. Öte yandan Sünnî esaslara uygun biçimde teşekkül eden tarikatlardan Safeviyye ile Ni'metullâhiyye'nin zamanla tamamen, Kübreviyye'nin Zehebiyye ve Nurbahşîyye kollarının kısmen Şiileştiği görülmektedir. Bektaşilik de sonraları içine Hurûfî-Şii unsurlar karıştığı için Sünnîlik dışında mütalaa edilmiştir.

Necmeddîn-i Kübrâ kişiyi Allah'a götür-en yolları tarîk-i ahyâr, tarîk-i ebrâr ve tarîk-i şüttâr diye üç ana grupta toplamış; tarîk-i ahyâr namaz, oruç, hac, Kur'an okuma gibi ibadetlerle ve sâlih amellerle ruhunu olgunlaştıranların, tarîk-i ebrârı mücâhede ve riyâzete nefsinin terbiye ve kalbini tasfiye ederek güzel huylar kazananların, tarîk-i şüttârı ise bu ikisinin yanı sıra aşk, cezbe ve muhabbetle Hakk'a doğru seyahat edenlerin yolu şeklinde ifade eder. Kübrâ bunlardan sâliki Hakk'a en kısa sürede ulaştıran yolun tarîk-i şüttâr olduğunu belirtir (a.g.e., s. 33-70). Melâmet ehlinin benimsediği müsemmâ tariki denilen yolda cezbe, aşk ve muhabbet esas alındığı için Kübrâ'nın tarîk-i şüttâr tanımına karşılık gelir. Seyrû sülûk usullerine göre tarikatlar ruhanî ve nefsanî diye sınıflandırılır. Ruhanî usulde ruh evrâd ve ezkâr-la güçlendirilerek kötülük odağı olan nefis etkisiz duruma getirilmeye, nefsanî usulde nefis birtakım riyâzete ve mücâhedelerle doğrudan etkisiz kılınmaya çalışılır. Ruhanî usulde insanın göğüs bölgesinde yer aldığı kabul edilen kalp, ruh, sır, hafî, ah-fâ adlı beş latife ile (letâif-i hamse) birlikte ism-i zât (Allah) zikri gerçekleştirildikten sonra iki kaş arasında bulunduğu farzedilen nefsin ve ardından bütün bedeninin zikre katılması sağlanır. Nefsanî metodu uygulayan tarikatlarda Allah'ın bazı isimleriyle zikre devam edilerek nefis ilk mer-tebe olan emmârelik vasfından sırasıyla levvâne, mülhime, mutmainne, râziye,

marziyye ve kâmile / zekiyye mertebelerine ulaştırılmaya gayret edilir. Bu usule Allah'ın çeşitli isimleriyle zikredildiği için esmâ tariki de denir. Nefsanî usulde rüyalar büyük önem taşır. Tarikatlar uyguladıkları zikir şekillerine göre de gruplara ayrılmıştır. Hz. Ali kanalıyla gelen tarikatlar sesli ve hareketli zikri benimsedikleri için cehrî (turuk-ı cehriyye), Hz. Ebû Bekir kanalıyla gelen Nakşibendiyye ve kolları genellikle kalbî, sessiz ve hareketsiz zikir uyguladıklarından hafî (turuk-ı hafîyye) diye isimlendirilir. Ayrıca cehrî zikri benimseyenlerden zikirlerini ayakta yapan tarikatlar kıyâmî (turuk-ı kıyâmîyye) ve oturarak yapanlar kuûdî (turuk-ı kuûdiyye) gruplarına ayrılır. Cehrî zikir çoğunlukla mûsiki eşliğinde semâ ve devran şeklinde icra edilir. Bunun yanında bazı tarikatlarda hem oturarak hem ayakta veya hem hafî hem cehrî zikir icra edilir.

Bir tarikata girmek isteyen kimsenin (tâlip, muhip) mutlaka o tarikatın şeyhine intisap (biat) etmesi gerekir. Tarikata girmeye son dönemlerde "ahz-ı tarîkat", bir şeyhe bağlanmaya "ahz-ı yed" (el alma) denilmiştir. Biat tâlibin mânevî bağlılığını ve teslimiyetini simgeler ve bu yolla şeyhin feyzinden faydalanması beklenir. Aynı zamanda şeyhe ve onun vereceği emirlere tam anlamıyla bağlı kalacağına dair söz vermeyi (ahid) ifade eden biat sırasında müride hırka ile serpuş giydirilir. Ardından mürid intisap ettiği tarikatın âdâb, erkân ve usullerini şeyhinin rehberliğinde gerçekleştirir. Şeyh hiç görmeden onun ruhaniyeti vasıtasıyla eğitilmek de mümkündür. Buna, Veysel Karanî'nin Hz. Peygamber'i görmediği halde mânen eğitilmesi ve kendisine peygamber tarafından hırka bırakılmasından dolayı Üveysî tarîk / Üveysîlik adı verilmektedir. Tarikat şeyhi kendisine biat eden müridlerin mânevî babası veya mânevî annesi kabul edildiği için müridleri de birbirinin mânevî kardeşi sayılır. Tarikatta eğitim sürecini (seyrû sülûk) tamamlayanlara hilâfet hırkası, irşad hırkası, icâzet hırkası gibi adlarla anılan hırka giydirilir. Bu hırkayı giyen kimse bir şeyh sıfatıyla başkalarını tarikata kabul etmeye ve onları irşada yetkili sayılır. Bir tarikattan icâzet alan kimsenin başka tarikatlardan da hırka giymesi ve icâzet alması mümkündür. Şeyh ve dervişler gündelik serpuş olarak üzerine destar sarılmış arakıyye giyerler, özel günlerde ve önemli törenlerde "tâc-ı şerîf" denilen serpuşlarını takarlar. Tarikat mensupları zamanla farklı renk ve şekillerde taç ve hırka giy-

diklerinden özellikle Osmanlılar döneminde taç ve hırkaları onların bir tarikatla mensubiyetini gösterir olmuştur. Bunların yanı sıra şeyh ve dervişlerin kullandıkları tesbih, asâ, kemer gibi eşyalara “cihâz-ı tarikat” adı verilir. Birçok tarikatın kendine has şekil ve niteliklerde bayrak (alem) ve sancakları da bulunmaktaydı.

Sûfilerin bir araya gelerek sohbet etmeleri ve zikir yapmaları, zaman zaman inzivâyâ çekilmeleri için II. (VIII.) yüzyıldan itibaren hankahlar kurulmuştur. Sonraki dönemlerde dergâh, tekke, zâviye gibi isimlerle de anılan ve oldukça farklı fonksiyonlar icra eden bu merkezlerin vakıflar yoluyla varlığını sürdürmesi sağlanmış, zamanla yanına kütüphane, dersane, revak, hastaların tedavi edildiği bir bölüm, misafirhane, ambar, bağ bahçe gibi birimler eklenmiştir. Zaman zaman hankahlar medresenin işlevlerini de üstlenmiş, tarikat eğitiminin yanı sıra başta tefsir, hadis, fıkıh, akaid, Arapça olmak üzere çeşitli konularda dersler verilmiş ve kitaplar yazılmıştır. Osmanlılar döneminde tarikat şeyhleri kendilerini tıp, astronomi, müzik, bes-tekârlık, hattatlık, nakkaşlık, çiçekçilik gibi ilim, sanat ve meslek dallarında da geliştirdikleri için meşihatını üstlendikleri dergâhlar bir tür güzel sanatlar mektebi ve şifâhâne işlevi görmüş, buralarda yabancılar, yolculara ve hastalara hizmet verilmiştir. Öte yandan XIX. yüzyılda bazı tekke şeyhlerinin şikâyetleri üzerine sapkın inanışlara sahip tarikat mensuplarının durumlarının devlete bildirilmesi ve bu tür inanışlara sahip kimselere tekke açtırılmaması için bazı şeyhler görevlendirilmiş, tekkele-
rin denetim altına alınması için 1866 yılında şeyhülislâmlığa bağlı Meclis-i Meşâyih kurulmuştur.

Klasik Dönemde Tarikatlar (VI./XII. yüzyıl öncesi). Tasavvuf ehli tarikatların başlangıcını Asr-ı saâdet'e kadar götürmektedir. Hz. Peygamber'in başta Hulefâ-yi Râşidîn olmak üzere sahâbîlere değişik usullerle zikir telkininde bulunduğu inanılır. Daha sonra bu usullerin devam ettirilmesiyle tarikatlar meydana gelmiştir. Dolayısıyla bütün tarikatların başı durumunda olan Resûl-i Ekrem'in ortaya koyduğu ilâhî yol tarikat-ı Muhammediyye diye adlandırılmıştır. İlk dört halifeye nisbetle Bekriyye (Siddîkiyye), Ömeriyye (Fârûkiyye), Os-mânîyye ve Aleviyye adı verilen tarikatlardan Bekriyye ile Aleviyye'nin silsilesi devam ederek birçok koluyla birlikte günümüze kadar gelmiştir. Bu iki silsilenin (Bek-

rî ve Alevî) yanı sıra diğer silsilelerin de belli bir müddet sürdürüldüğü bilinmektedir. Nitekim İbnü'n-Nedîm, Enes b. Mâlik'ten gelen silsilenin Ca'fer el-Huldî'ye ulaştığını belirtmiş ve silsilede yer alan kişileri Hasan-ı Basrî, Ferkad es-Sebahî, Ma'rûf-i Kerhî, Serî es-Sakatî, Cüneyd-i Bağdâdî, Ca'fer el-Huldî şeklinde kaydetmiştir (*el-Fihrist*, s. 235). Harîrîzâde ise Enes'ten gelen irşad silsilesini Enesiyye adıyla vermekte, silsilenin biri Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye, diğeri Bedeviyye tarikatının kurucusu Ahmed el-Bedevi'ye ulaşan iki kol halinde sürdürüldüğünü belirtmektedir (*Tibyân*, I, 101^a-102^a). Diğer bir sahâbî Ebü'd-Derdâ'dan gelen silsile Derdâiyye adını almış ve on bir zat vasıtasıyla Ebü'l-Fütûh Ahmed b. Abdullah et-Tâvûsî'ye kadar gelmiştir (*Zebîdî*, *'İkd*, s. 57-58). Ömeriyye silsilesinden Ya'kûb el-Medenî'ye nisbetle Ya'kübiyye (*a.g.e.*, s. 111-112), III. (IX.) yüzyılda Ebû Saîd el-Harrâz'a nisbetle Harrâziyye (*a.g.e.*, s. 53), V. (XI.) yüzyılda Ukayl b. Şehâbeddin Ahmed el-Menbicî el-Batâihî'ye nisbetle Ukayliyye (Harîrîzâde, II, 294^a), VII. (XIII.) yüzyılın sonlarında Reslân b. Ya'kûb el-Ca'berî ed-Dimaşkî'ye nisbetle Reslânîyye (*a.g.e.*, II, 43^b-44^a) doğmuştur. Hz. Ömer ile Hz. Ali'den hırka giyen Veysel Karanî'nin silsilesi Üveysiyye adıyla tanınmış (*Zebîdî*, *'İkd*, s. 24-29; Harîrîzâde, I, 103^b-105^b), Kuşâşî bu tarikattan kendisine gelen bir silsileyi eserinde kaydetmiştir (*es-Simtü'l-mecîd*, vr. 45^a). Üveysiyye'nin İbrâhim b. Edhem'e ulaşan silsilesinden Edhemîyye tarikatı meydana gelmiştir (Harîrîzâde, I, 105^{a-b}). Vâhidî X. (XVI.) yüzyılda Edhemîler'in varlığından söz etmekte (*Menâkıb-i Hvoca-i Cihân*, vr. 102^b-103^a), Zebîdî ise 1163'te (1750) Edhemîyye hırkası giydiğini belirtmektedir (*'İkd*, s. 31-32). Üveysiyye'nin İbrâhim b. Edhem'le devam eden silsilesinden IV. (X.) yüzyılda Ebü'l-Abbas es-Seyyârî'ye nisbetle Seyyâriyye tarikatı doğmuş ve Kuşeyriyye tarikatının kurucusu Abdülkerîm el-Kuşeyrî'ye ulaşmıştır (Harîrîzâde, II, 166^{a-b}). Kuşâşî, XI. (XVII.) yüzyılda birçok tarikatın yanı sıra Kuşeyriyye'den de icâzet aldığını söylemekte (*es-Simtü'l-mecîd*, vr. 53^b-54^a), Harîrîzâde bu tarikattan kendisine gelen, içinde İmâm-ı Âzam'ın da bulunduğu bir silsileyi kaydetmektedir (*Tibyân*, III, 73^{a-b}). Öte yandan Hz. Ali'den hırka giydiği bilinen Kümeyliye ismiyle tanınmış ve günümüze kadar gelen birçok tarikat bu silsileden çıkmıştır (*a.g.e.*, III, 90^b; Ma'sûm Ali Şah, II, 83).

- BÜZGAŞIYYE / NECİBİYYE** (Necîbüddin Ali b. Buzgaş eş-Şirâzî, ö. 678/1279; Sührevedîyye'nin kolu).
- CÂHİDİYYE** (Câhidî Ahmed Efendi, ö. 1070/1660; Halvetiyye-Ahmediyye'den Uşşâkiyye'nin kolu).
- CÂMİYYE** (Ahmed-i Nâmeki-i Câmî, ö. 536/1141).
- CEBÂVİYYE** (bk. SA'DİYYE).
- CEBERTİYYE** (İsmâil b. İbrâhim el-Cebertî, ö. 806/1403; Rifâiyye, Ekberîyye, Ehdeliyye ve Kâdiriyye'nin kolu olduğu ileri sürülür).
- CELÂLİYYE** (Mahdûm-i Cihâniyân Celâleddin Hüseyin el-Buhârî, ö. 785/1384; Sührevedîyye'den Buhâriyye'nin kolu).
- CELVETİYYE / HÜDÂİYYE** (Aziz Mahmud Hüdâyî, ö. 1038/1628; Bayramiyye'nin kolu; şubeleri: Fenâiyye, Hakkîyye, Hâşimîyye, Selâmiyye).
- CEMÂLİYYE** (bk. PİRCEMÂLİYYE).
- CEMÂLİYYE** (Cemâl-i Halvetî Aksarâyî, ö. 899/1494; Halvetiyye'nin kolu; şubeleri: Sünbülüyye, Şâbâniyye).
- CEMÂLİYYE** (Cemâleddin Uşşâkî, ö. 1164/1751; Halvetiyye-Ahmediyye'den Uşşâkiyye'nin kolu).
- CEMİLİYYE** (Cemâleddin el-İrâkî; Rifâiyye'nin kolu).
- CENDELİYYE** (Cendel b. Muhammed er-Rifâî, ö. 675/1276; Rifâiyye'nin kolu).
- CERRÂHİYYE** (Nüreddin Cerrâhî, ö. 1133/1721; Halvetiyye-Ahmediyye'den Ramazâniyye'nin kolu).
- CEVHERİYYE** (Abdülvehhâb el-Cevherî; Bedeviyye'nin kolu).
- CEVHERİYYE** (Abdürrahîm Muhammed el-Cevherî; Şâzeliyye'nin kolu).
- CEZÜLİYYE** (Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî, ö. 870/1465; Şâzeliyye'nin kolu; şubeleri: Hansaliyye, İseviyye, Tebbâiyye, Vezzâniyye).
- CIHANGİRİYYE** (Cihangirli Hasan Burhâneddin, ö. 1074/1664; Halvetiyye-Ahmediyye'den Ramazâniyye'nin kolu).
- CÜYBÂRİYYE** (Muhammed İslâm Cüybârî, ö. 971/1563; Nakşibendiyye-Ahrâriyye'den Kâsâniyye'nin kolu).
- CÜNEYDİYYE** (Cüneyd-i Bağdâdî, ö. 297/909; kolları: Arifiyye, Hammûri / Hameviyye, Hârisiyye, Kebîriyye, Muammeliyye, Nu'mâniyye, Saîdiyye, Seb'îniyye, Tâvûsiyye).
- CÜNEYDİYYE** (Bahâeddin el-Cüneydî, ö. 921/1515; Kâdiriyye'nin kolu).
- ÇERKEŞİYYE** (Çerkeşi Mustafa Efendi, ö. 1229/1814; Halvetiyye'den Şâbâniyye'nin kolu; şubeleri: İbrâhimîyye, Halîliyye).
- ÇİŞTİYYE** (Muînüddin Hasan Çiştî, ö. 633/1236; kolları: Ahmediyye, Eşrefiyye, Fethullâhiyye, Kudsiyye, Nizâmiyye, Nusayriyye, Sâbiriyye, Selîmiyye, Tabîbiyye).
- DÂVÜDİYYE** (Ebû Bekir b. Dâvûd, ö. 806/1403; Kâdiriyye'nin kolu).
- DEKKÂKİYYE** (Ebû Ali ed-Dekkâk, ö. 405/1015).
- DEMİRTAŞIYYE** (Muhammed Demirtaşî, ö. 929/1523; Halvetiyye'den Rüşeniyye'nin kolu).
- DERDİRİYYE** (Ahmed ed-Derdîrî, ö. 1201/1786; Halvetiyye'den Hifniyye'nin kolu; şubeleri: Sâviyye, Sibâiyye, Vefâiyye).
- DERKÂVİYYE** (Ebû Hâmid Mevlâ el-Arabî ed-Derkâvî, ö. 1239/1823; Şâzeliyye'nin kolu; şubeleri: Aleviyye, Bedeviyye, Bûazzâviyye, Bûzîdiyye, Gumâriyye, Harrâkiyye, Mehâciyye, Kettâniyye, Medeniyye, Rahmâniyye, Yeşrutîyye).
- DESÜKİYYE / BURHÂNİYYE** (İbrâhim b. Abdülazîz ed-Desûkî, ö. 676/1277; Bedeviyye ve Şâzeliyye'nin bir kolu olduğu ileri sürülür; şubeleri: Âşûriyye, Süyûtiyye, Şehâviyye, Şehbâziyye, Şernûbiyye, Tâziyye).
- DİBİYYE** (Ebü'l-Hasan Ali b. Hızır ed-Dîbî, ö. 719/1319).
- DİRİNİYYE / AZİZİYYE** (Abdülazîz b. Ahmed ed-Dîrînî, ö. 694/1295; Rifâiyye'nin kolu).

TARİKAT

DÜCÂNİYYE (Şehâbeddin Seyyid Ahmed ed-Dü-cân, ö. 951/1544'ten sonra; Medyeniyeye'den Mey-mûniyye'nin kolu).

EBHERİYYE (Ebû Reşîd Kutbüddin el-Ebherî, ö. 572/1177; kolları: Şahâlemiyeye, Zâhidiyeye).

EHDELİYYE (Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer el-Ehdel, ö. 650/1252; Kâdiriyye'nin kolu).

EKBERİYYE / HÂTEMİYYE (Muhyiddin İbnü'l-Ara-bî, ö. 638/1240).

EMİRGANİYYE (bk. MİRGANİYYE).

ENSÂRİYYE (bk. HEREVİYYE).

ENVERİYYE (Osman Şems Efendi, ö. 1893; Kâdiriyye'nin kolu).

ERDEBİLİYYE (bk. SAFEVİYYE).

ESEDİYYE / YEMENİYYE (Ebû Muhammed Affîd-din Abdullah b. Ali el-Esedî, ö. 620/1223; Kâdi-riyye'nin kolu).

EŞREFİYYE (Seyyid Eşref Cihangîr-i Simnânî el-Hü-seynî; Çiştîyye'nin kolu).

EŞREFİYYE / RÜMİYYE (Eşrefoğlu Rûmî, ö. 874/1469; Kâdiriyye'nin kolu).

EZHERİYYE (Ebû Abdullah Muhammed b. Abdur-rahman ez-Zevâvî el-Ezherî, ö. 1207/1792-93; Halvetiyye'den Hifniyye'nin kolu).

FÂRİZİYYE (Muhammed el-Fârîzî/Abdülkâdir-i Gey-lânî'nin torunu; Kâdiriyye'nin kolu).

FÂZİLİYYE (Muhammed Fâzil b. Muhammed el-Emîn, ö. 1284/1867; Kâdiriyye'nin kolu).

FAZLİYYE (Cemâleddin Muhammed b. Fazlullah el-Hindî el-Burhânî, ö. 1029/1620; Rifâiyye'nin kolu).

FENÂİYYE (Fenâî Ali Efendi, ö. 1158/1745; Celvetiyye'nin kolu).

FENÂRİYYE (Molla Fenârî, ö. 834/1431; Rifâiyye'nin kolu).

FEYZİYYE (FeYZüddin Hüseyin es-Semmânî, ö. 1309/1891-92; Halvetiyye-Bekriyye'den Semmâniyye'nin kolu).

FİRDEVSİYYE (Necîbüddîn-i Firdevsî, ö. 733/1333; Kübreviyye'den Bâharziyye'nin kolu).

FÜTÜHİYYE (Kübreviyye-Nûriyye'den Rûkniyye'nin kolu).

GARİBİYYE / HİNDİYYE (Muhammed Garîbullah el-Hindî; Kâdiriyye'nin kolu).

GAVSİYYE (Seyyid Muhammed Gavs, ö. 923/1517; Kâdiriyye'nin kolu).

GAVSİYYE (Ebû'l-Müeyyed Muhammed Gavs b. Hatîrüddin Gevâlyârî, ö. 970/1563; Şüttâriyye'nin kolu).

GAYSİYYE (Ebû'l-Gays Saîd b. Süleyman b. Cemîl, ö. 651/1253; Kâdiriyye'den Ehdeliyye'nin kolu).

GÂZİYYE / KÂSİMİYYE (el-Gâzî Ebû'l-Kâsım b. Mu-hammed b. Amr el-Erganî es-Sûsî, ö. 982/1574; Şâzeliyye-Zerrûkiyye'den Râşidiyye'nin kolu).

GUMÂRİYYE (Ahmed b. Abdülmû'min el-Gumârî, ö. 1262/1846; Derkâviyye'nin kolu).

GÜLŞENİYYE (İbrâhim Gülşenî, ö. 940/1534; Halve-tiyye'den Rûşeniyye'nin kolu; şubeleri: Hâletiyeye, Sezâiyye).

HACCÂCİYYE (Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Abdürrahîm el-Mağribî, ö. 642/1244; Medyeniyeye'nin kolu).

HÂCEGÂN (Abdülhâlik-ı Gucdüvânî, ö. 575/1179).

HADDÂDİYYE / BÂHADDÂDİYYE (Abdullah b. Alevî el-Haddâd, ö. 1132/1720; Hz. Ali'ye nisbet edilen Aleviyye'nin kolu).

HAFİFİYYE (İbn Haffî ed-Dabbî, ö. 371/982; kolları: Kâzerûniyye / Mürşidiyye, Rûzbihâniyye).

HAFNÂVİYYE (bk. HİFNİYYE).

HAFNİYYE (bk. HİFNİYYE).

HAKKIYYE (İsmâil Hakkî Bursevî, ö. 1137/1725; Celvetiyye'nin kolu).

HÂLETİYYE (Hasan Hâletî Efendi, ö. XVIII. yüzyıl; Halvetiyye'den Gülşeniyye'nin kolu).

Hücvîrî III. (IX.) yüzyıldan itibaren orta-ya çıkan sûfî gruplarına "firka" adını vermiş, bunları Muhâsibiyye, Kassâriyye, Tayfûriyye, Cüneydiyye, Harrâziyye, Hakîmiyye, Nûriyye, Sehliyye, Haffiyye ve Seyyâriyye şeklinde kaydetmiştir. Hâris el-Muhâsibî'ye nisbet edilen Muhâsibiyye'de rıza, Hamdûn el-Kassâr'a nisbet edilen Kassâriyye'de melâmet, Bâyezîd-i Bistâmî'ye nisbet edilen Tayfûriyye'de sekr, Cüneyd-i Bağdâdî'ye nisbet edilen Cüneydiyye'de sahv, Ebû Saîd el-Harrâz'a nisbet edilen Harrâziyye'de fenâ-bekâ, Hakîm et-Tirmizî'ye nisbet edilen Hakîmiyye'de velâyet, Ebû'l-Hüseyin en-Nûrî'ye nisbet edilen Nûriyye'de îsâr, Sehl et-Tüsterî'ye nisbet edilen Sehliyye'de nefisle mûcâhede, riyâzet ve çile, İbn Haffî'e nisbet edilen Haffiyye'de gaybet-huzur ve Ebû'l-Abbâs es-Seyyârî'ye nisbet edilen Seyyâriyye'de cem'tefrika anlayışına ağırlık verildiğini belirtmiştir (*Keşfü'l-mağcûb*, s. 218-341).

III. (IX.) yüzyılda teşekkül eden Cüneydiyye, Tayfûriyye ve Muhâsibiyye'nin Hz. Ebû Bekir ile Ömer ve Ali'den gelen silsileleri vardır (Harîrîzâde, I, 267^b, 272^b-273^a; II, 263^a-267^b; III, 107^b-110^a). Cüneydiyye tarikatı birçok kola ayrılmış ve bu silsileden doğan bazı tarikatlar günümüze kadar gelmiştir. Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr'a nisbet edilen Saîdiyye Cüneydiyye'nin kollarından kabul edilir (Zebîdî, *İthâfû'l-aşfiyâ*, s. 204-205). Ebû Saîd'in torunu Muhammed b. Münver onun Cüneyd üzerinden Hz. Ali'ye ulaşan iki ayrı silsilesini kaydetmiştir (*Esrârü't-tevhîd*, s. 27, 36). Cüneyd-i Bağdâdî'nin halifelerinden Ebû'l-Hasan es-Seyrevânî'nin yetiştirdiği Tâvûsü'l-Haremeyn lakaplı Kutbüşşeria Ebû'l-Hayr İkbâl'e nisbet edilen Tâvûsiyye, Cüneydiyye'nin bir diğer koludur (Zebîdî, *İkd*, s. 79-80). Tâvûsiyye silsilesi ayrıca Kümeyl b. Ziyâd üzerinden Hz. Ali'ye ulaştığı için Aleviyye'nin bir kolu olarak da zikredilir (Zebîdî, *İthâfû'l-aşfiyâ*, s. 223-226). Cüneydiyye'nin diğer bir kolu Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yûsuf el-Harîsî el-Abbâsî'ye nisbet edilen Harîsiyye X. (XVI.) yüzyılda teşekkül etmiştir. Zebîdî XII. (XVIII.) yüzyılda hem Cüneydiyye'den (*İkd*, s. 48) hem Cüneydiyye'nin Tâvûsiyye (*a.g.e.*, s. 79-80), Saîdiyye (*İthâfû'l-aşfiyâ*, s. 204-205) ve Harîsiyye (*İkd*, s. 49-50) kollarından kendisine gelen silsileleri kaydetmiştir. Bistâmîyye adıyla da bilinen Tayfûriyye'den doğan tarikatlar arasında Şüttâriyye, Aşkîyye ve Nakşibendiyye (Hâcegân) bulunmaktadır. Aşkîyye silsilesinin Hz. Osman'a dayandığını söyleyenler de vardır (Harîrîzâde, II, 292^{a-b}). XI.

(XVII.) yüzyılda Tâceddin b. Zekeriyâ'nın (Abdülhay el-Hasenî, V, 507), XII. (XVIII.) yüzyılda Zebîdî'nin (*İthâfû'l-aşfiyâ*, s. 245) Aşkîyye'den icâzet alması tarikatın bu yüzyıllarda yaşadığını göstermektedir. Şüttâriyye'den XI. (XVII.) yüzyılda Kuşâşî (*es-Simtû'l-mecîd*, vr. 29^a) ve daha sonra Zebîdî (*İthâfû'l-aşfiyâ*, s. 213) hırka giymiştir. Zebîdî ayrıca Bistâmîyye'den hırka giydiğini belirtir (*İkd*, s. 42). Muhâsibiyye silsilesinden büyük tarikatlar doğmuştur. Zebîdî bu tarikattan kendisine ulaşan bir silsileyi kaydetmektedir (*a.g.e.*, s. 85).

Nûriyye'nin silsilesi Hz. Ömer ile Ali'den (Harîrîzâde, III, 210^a) ve Hakîmiyye'nin silsilesi Hz. Ali'den (*a.g.e.*, I, 305^a) gelmektedir. Nûriyye'nin Hz. Ali'ye dayanan silsilesinden VI. (XII.) yüzyılda Ebû Yaizzâ b. Meymûn el-Hezmîrî el-Mağribî'ye nisbetle Yaizziyye doğmuştur. Yaizziyye'nin ayrıca İmam Gazzâlî ve kardeşi Ahmed el-Gazzâlî'den gelen silsileleri vardır (*a.g.e.*, III, 268^b-269^a). Sehliyye silsilesinden Ebû Bekir b. Hewâr el-Batâihî'ye (IV/X. yüzyıl) nisbetle Hewâriyye meydana gelmiş ve bu silsileden birçok tarikat doğmuştur (*a.g.e.*, III, 262^a-263^a). Haffiyye'den V. (XI.) yüzyılda Ebû İshak-ı Kâzerûnî'ye nisbetle Kâzerûniyye (İshakiyye / Mürşidiyye) (*a.g.e.*, I, 71^a), VI. (XII.) yüzyılda Rûzbihân-ı Baklî'ye nisbetle Rûzbihâniyye zuhur etmiştir. Rûzbihâniyye'nin Zebîdî'ye kadar ulaşan bir silsilesi bulunmaktadır (Zebîdî, *İkd*, s. 60). Kassâriyye (Melâmiyye) silsilesi Hz. Ebû Bekir'den geldiği için Sıddîkiyye'nin bir kolu sayılmakla birlikte (Harîrîzâde, III, 73^b, 140^a, 142^b) sonraki yüzyıllarda bir tarikat şeklinde değil benimsediği melâmet anlayışı ile çeşitli tarikatlarda bir neşve olarak varlığını sürdürmüştür. Ayrıca ilk dönemden itibaren VI. (XII.) yüzyıla kadar Ebû Hâşim el-Küfî'ye nisbetle Küfiyye, Ma'rûf-i Kerhî'ye nisbetle Ma'rûfiyye, Hallâc-ı Mansûr'a nisbetle Mansûriyye, Ebû Tâlib el-Mekkî'ye nisbetle Ebûtâlibiyye, Ebû Ali ed-Dekkâk'a nisbetle Dekkâkiyye, Hâce Abdullâh-ı Herevî Ensârî'ye nisbetle Hereviyye (Ensâriyye), Ebû'l-Kâsım b. Ramazan'a nisbetle Kâsımiyye gibi birçok tarikat zuhur etmiştir. Zebîdî, silsilesi Hz. Ali ve Kümeyl b. Ziyâd'dan gelen Kâsımiyye'nin Sadreddin Konevî'ye varan bir silsilesini vermiştir (*İthâfû'l-aşfiyâ*, s. 251).

Klasik Dönemden Sonra Tarikatlar (VI./XII. yüzyıl sonrası). Günümüze ulaşan tarikatların çoğu bugünkü adları ve yapılarıyla; kendilerine has evrâd, ezkâr, âdâb, erkân, tekke ve vakf gibi kurumlarıyla VI.

(XII.) yüzyıl ve sonrasında teşekkül etmiş, zamanla her biri onlarca kola ve şubeye ayrılarak dünyanın pek çok yerine yayılmıştır. Bu tarikatlardan ekserisinin silsilesi Hz. Ali'ye dayanmakla birlikte silsilesi Hz. Ebû Bekir'den gelen Nakşibendiyye'nin aynı zamanda Ali'den ve silsileleri Hz. Ali'den gelen Mevleviyye, Bayramiyye, Zeyniyye gibi tarikatların aynı zamanda Ebû Bekir'den gelen silsileleri vardır. Bedeviyye tarikatının silsilesi Hz. Ali ve Enes b. Mâlik'ten gelmektedir (Baş, s. 262-263). VI. (XII.) yüzyıldan sonra pîr kavramı kurumsal bir anlam kazanmış, tarikat kurucusuna pîr ya da pîr-i tarikat adı verilmiştir. Bazı tarikatlarda tarikat kurucusuna "pîr-i evvel", bunun prensiplerine bağlı kalıp düşünce, âdâb ve erkân açısından tarikatta bir kısım yenilikler yapana "pîr-i sâni" denilmiştir. Tarikat pîrinin türbesinin bulunduğu dergâha "pîr evi, pîr makamı, huzur, huzûr-i pîr" gibi adlar verilmiştir. VI. (XII.) yüzyıldan önceki dönemde tasavvufî kavramlar daha sade bir dille anlatılırken bu yüzyıldan sonra vahdet-i vücûd, aşk ve mârifet merkezli tasavvuf anlayışına dair yeni terimler oluşturulmuş, ayrıca eskilerine yeni anlamlar yüklenmiştir. İstimdat, istigâse, râbita, himmet, halife, silsile gibi terimler de bu dönemde yaygın biçimde kullanılmaya başlanmıştır. Devrin ilk tarikatlarından Abdülkâdir-i Geylânî'ye nisbet edilen Bağdat merkezli Kâdiriyye ile Ahmed er-Rifâî'ye nisbet edilen Batâih merkezli Rifâiyye Irak'ta kurulmuştur. Ebû Hafs Şehâbeddin es-Sühreverdî'ye nisbet edilmekle birlikte esas kurucusunun amcası ve şeyhi Ebû'n-Necîb es-Sühreverdî olduğu belirtilen Sühreverdîyye'nin, Ebû'n-Necîb'in yerine geçen halifelerinden Ebû Reşîd Kutbüddin el-Ebherî'ye nisbet edilen Ebheriyye'nin de aynı dönemde Bağdat'ta teşekkül ettiği görülmektedir. Sa'deddin el-Cebâvî'ye nisbet edilen Sa'diyye ise Dimaşk merkezli olarak Suriye'de ortaya çıkmıştır. Ortadoğu'da teşekkül eden bu tarikatlarla birlikte aynı yüzyılda Ahmed Yesevî'ye nisbet edilen Yeseviyye, Abdülhâlik-ı Gucdüvânî'ye nisbet edilen Hâcegân (Nakşibendiyye), Necmeddîn-i Kübrâ'ya nisbet edilen Kübreviyye tarikatları Orta Asya'da, Ebû Medyen Şuayb b. Hüseyin'e nisbet edilen Medyenîyye Kuzey Afrika'da kurulmuştur.

İslâm dünyasının en yaygın tarikatlarından olan Kâdiriyye, zamanla meydana gelen elliye yakın koluyla birlikte başta Irak olmak üzere Ortadoğu, Afrika, Endülüs,

Afganistan, Hindistan, Pakistan, Çin, Endonezya, Hicaz, Anadolu, Balkanlar, Kuzey Kafkasya, Orta Asya, Doğu Türkistan gibi bölgelerde yayılmıştır. Doğu Afrika'ya giren en eski tarikatın Kâdirîlik olduğu belirtilmektedir. Kâdiriyye'nin ulaştığı bölgelerde birçok ihtidâ hadisesi görülmektedir. Abdülkâdir-i Geylânî'nin torunlarından Seyyid Seyfeddin'in 824'te (1421) gittiği Hindistan'ın Sind şehrinde 700'den fazla ailenin ihtidâ ettiği, Geylânî'ye nisbetle Abdülkâdir-i Sâni diye anılan Kâdirî şeyhinin çabalarıyla XVI. yüzyılda birçok Hintli'nin müslüman olduğu kaydedilmektedir.

Güney Irak'ta Batâih bölgesinde kurulan Rifâiyye buradan Suriye, Hicaz, Yemen, Mısır ve bazı Anadolu şehirlerine yayılmıştır. Otuza yakın kola sahip olan tarikatın VII. (XIII.) yüzyılda Ebû's-Suûd b. Ebû'l-Aşâyir el-Vâsıtî el-Bâdirî'nin nisbetle teşekkül eden Suûdiyye kolundan XII. (XVIII.) yüzyıla ve sonrasına ulaşan birkaç silsilesi kaydedilmiştir (Zebîdî, 'İkd, s. 67-68; Harîrîzâde, II, 138^b-140^a). Rifâiyye'nin İstanbul'da yayılışı XVIII. yüzyılda başlamış, XIX. yüzyılın sonlarıyla birlikte Anadolu, Balkanlar, Afrika, Endonezya ve Hindistan'da yaygın hale gelmiştir. Günümüzde Mısır, Suriye, Yemen, Irak, Türkiye ve Balkan ülkelerinde varlığını sürdüren tarikat Balkanlar'dan Avrupa ülkelerine, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Avustralya'ya kadar ulaşmıştır.

Bağdat merkezli Sühreverdîyye tarikatı Irak'la birlikte Suriye, İran, Pakistan, Hindistan, Çin, Türkistan bölgelerinde yayılmış, zamanla Hindistan'ın en yaygın tarikatından biri haline gelmiştir. Mülta'n'da şeyhülislâmlik makamına tayin edilen Sühreverdîyye şeyhi Bahâeddin Zekerîyyâ'nın irşad faaliyetleri sonucu birçok Hindu'nun müslüman olduğu, bölgedeki Karmatîler'in etkisini yitirdiği, Bengal'de faaliyet gösteren Celâleddin et-Tebrîzî'nin gayretleriyle birçok Hindu ve Budist'in ihtidâ ettiği, bu anlamda tarikatın en büyük etkisini Keşmir'de gerçekleştirdiği görülmektedir. Türkistan'dan Keşmir'e giden Seyyid Şerefeddin Bülbül Şah burada Budist lideri Prens Rinçana'nın İslâmiyet'i kabul etmesini sağlamış, Sadreddin adını alan Rinçana ile birlikte tebaasından yaklaşık 10.000 kişi İslâm'a girmiştir. Kuzey Çin'de de (Hitay) Sühreverdîyye şeyhi Burhâneddin Sâgarçî vasıtasıyla birçok kimse ihtidâ etmiştir. Sühreverdîyye Hindistan'dan Bengladeş, Afganistan, Suriye, Mısır ve Anadolu'ya yayılmıştır. Sühreverdîyye'nin

- HÂLİDİYYE** (Hâlid el-Bağdâdî, ö. 1242/1826-27; Nakşibendiyye'nin kolu).
- HÂLİLİYYE** (Geredeli Halil Efendi, ö. 1843; Halvetiyye-Şâbâniyye'den Çerkeşiyye'nin kolu).
- HÂLİSİYYE** (Ziyâeddin Abdurrahman Hâlis et-Tâlîbânî, ö. 1275/1858; Kâdiriyye'nin kolu).
- HALVETİYYE** (Ömer el-Halvetî, ö. 800/1397 ?; kolları: Ahmediyye, Cemâliyye, Rûşeniyye, Şemsiyye; Ahmediyye'nin şubeleri: Buhûriyye, Câhidîyye, Cemâliyye, Cerrâhiyye, Cihangîriyye, Hayâtîyye, Mısıriyye, Muslihiyye, Ramazânîyye, Raûfiyye, Salâhiyye, Sinânîyye, Uşşâkiyye, Zühriyye; Cemâliyye'nin şubeleri: Assâliyye, Bahşiyye, Bekriyye, Çerkeşiyye, Derdîriyye, Ezheriyye, Feyziyye, Hâlîliyye, Hamâliyye, Hifniyye, İbrâhimiyye, Karabaşiyye, Kemâliyye, Mervânîyye, Nasûhiyye, Rahmânîyye, Sâviyye, Semmânîyye, Sünbûliyye, Şâbâniyye, Ticânîyye; Rûşeniyye'nin şubeleri: Demirtaşiyye, Gülşeniyye, Sezâiyye; Şemsiyye'nin şubesi: Sivâsiyye).
- HAMÂLİYYE** (Şerîf Ahmed Hamâhullah, ö. 1943; Ticânîyye'nin kolu).
- HAMMÜYE** (Muhammed b. Hammüye b. Muhammed el-Hamevî, ö. 954/1547; Cüneydiyye'nin kolu).
- HAMZAVİYYE** (Hamza Bâlî, ö. 980/1572-73; Bayramiyye'nin Melâmîyye koluna Hamza Bâlî'den sonra verilen ad).
- HANSALİYYE** (Saîd b. Yûsuf el-Hansalî, ö. 1114/1702; Şâzeliyye'den Cezûliyye'nin kolu).
- HARÂLLİYYE / HARFİYYE** (Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Harâllî, ö. 637/1240).
- HARFİYYE** (bk. HARÂLLİYYE).
- HARİRİYYE** (Ebû'l-Hasan Ali el-Harîrî, ö. 645/1248; Rifâiyye'nin kolu).
- HARİSİYYE** (Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yûsuf el-Harîsî el-Abbâsî, ö. 944/1537-38; Cüneydiyye'nin kolu).
- HARRÂKİYYE** (Abdullah b. Muhammed el-Harrâk, ö. 1261/1845; Derkâviyye'nin kolu).
- HARRÂZİYYE** (Ebû Saîd el-Harrâz, ö. 277/890 [?]; kolu Ukayliyye).
- HÂŞİMİYYE** (Hâşim Baba / Mustafa Hâşim Üsküdârî, ö. 1197/1783; Celvetiyye'nin kolu).
- HÂTEMİYYE** (bk. EKBERİYYE).
- HATMİYYE** (bk. MİRGANİYYE).
- HAVÂTİRİYYE** (bk. MEYMÜNİYYE).
- HAYÂTİYYE** (Mehmed Hayâtî Efendi, ö. 1180/1766-67; Halvetiyye-Ahmediyye'den Ramazânîyye'nin kolu).
- HAYDARİYYE** (Kutbüddin Haydar-ı Zâveî, ö. 618/1221 ?; Kalenderiyye'nin kolu).
- HEMEDÂNİYYE** (Seyyid Ali el-Hemedânî, ö. 786/1385; Kübreviyye'nin kolu; şubeleri: Berzenciyye, Nurbahşiyye, Zehebiyye).
- HEREVİYYE / ENSÂRİYYE** (Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî, ö. 481/1089).
- HEVVÂRİYYE** (Ebû Bekir b. Hevâr el-Hevârî el-Batâihî, ö. IV/X. yüzyıl; Sehiyye'nin kolu).
- HİZİRİYYE** (Abdülazîz ed-Debbâğ, ö. 1132/1720; Şâzeliyye'nin kolu).
- HİFNİYYE / HAFNİYYE / HAFNÂİYYE** (Muhammed b. Sâlim el-Hifnî, ö. 1181/1767; Halvetiyye-Şâbâniyye'den Karabaşiyye'nin kolu; şubeleri: Derdîriyye, Ezheriyye, Mervânîyye, Rahmânîyye, Ticânîyye).
- HİKEMİYYE** (Muhammed b. Ebû Bekir el-Hikemî, ö. 617/1221; Kâdiriyye'nin kolu; şubeleri: Gîlânîyye, Uceyliyye).
- HİLÂLİYYE** (Muhammed b. Ömer Hilâl el-Hemedânî, ö. 1147/1734; Kâdiriyye'nin kolu).
- HİMMETİYYE** (Bolulu Himmet Efendi, ö. 1095/1684; Bayramiyye'den Şemsiyye'nin kolu).
- HİNDİYYE** (bk. GARİBİYYE).
- HÜDÂİYYE** (bk. CELVETİYYE).

TARİKAT

İŞKİYYE (bk. UŞAYKIYYE).
İBRÂHİMİYYE (Kuşadalı İbrâhim Efendi, ö. 1262/1846; Halvetiyye-Şâbâniyye'den Çerkeşkiye'nin kolu).
İDRİSİYYE (Ahmed b. İdrîs el-Hasenî el-Fâsî, ö. 1252/1837; Şâzeliyye'nin kolu; şubeleri: Mîrganiyye, Reşîdiyye, Senûsiyye).
İÇTİŞÂŞİYYE (bk. İSHAKIYYE).
İMÂDİYYE (İmâdüddin el-Ekber, Rifâiyye'nin kolu).
İSEVİYYE (Şeyh İsâ, ö. VII/XII. yüzyıl; Kâdiriyye'nin kolu).
İSEVİYYE (Muhammed b. İsâ el-Miknâsî el-Mağribî, ö. 930/1524; Rifâiyye ve Şâzeliyye'nin kolu).
İSEVİYYE (İbn İsâ, ö. 967/1559-60; Bayramiyye'den Tennûriyye'nin kolu).
ISHAKIYYE (bk. KÂZERÜNIYYE).
ISHAKIYYE (Hâce İshak, ö. 1008/1599-1600; Nakşibendiyye-Ahrâriyye'den Kâsâniyye'nin kolu).
ISHAKIYYE / İÇTİŞÂŞİYYE (Hâce İshak Huttalânî, ö. 827/1424; Kübreviyye'den Nurbaşkiye'nin kolu).
İSMÂİLİYYE (bk. RÜMİYYE).
İZZİYYE (Ebû'l-Feyz Hüseyin el-İzzî el-Misrî; Rifâiyye'nin kolu).
KÂDİRİYYE (Abdülkâdir-i Geylânî, ö. 561/1165-66; kolları: Ammâriyye, Beceliyye, Bekkâiyye, Bûaliyye, Ceberitiyye, Dâvûdiyye, Ehdeliyye, Enveriyye, Esediyye, Eşrefiyye, Fârûziyye, Fâziliyye, Garîbiyye, Gavsîyye, Gaysîyye, Hâlîsiyye, Hikemiyye, Hilâliyye, İseviyye, Kâsîmiyye, Kemâliyye, Kesnezâniyye, Kumeysiyye, Menzeliyye, Mikşâfiyye, Muhtâriyye, Mürîdiyye, Müşerriyye, Müştâkiyye, Nablusiyye, Nehâriyye, Nesîmiyye, Nevşâhiyye, Niyâziyye, Resmîyye, Rûmiyye, Semmâniyye, Sumâdiyye, Şer'iyye, Tavâşîyye, Uceyliyye, Urâbiyye, Yâfiyye, Zeylaiyye, Zincîriyye).
KARABAŞIYYE (Karabaş Velî, ö. 1097/1686; Halvetiyye'den Şâbâniyye'nin kolu; şubeleri: Bekriyye, Çerkeşkiye, Derdîriyye, Ezheriyye, Feyziyye, Halîliyye, Hamâliyye, Hifniyye, İbrâhimîyye, Kemâliyye, Mervâniyye, Nasûhiyye, Rahmâniyye, Sâviyye, Semmâniyye, Ticâniyye).
KÂSÂNİYYE (Ahmed b. Celâleddin el-Kâsânî, ö. 949/1542; Nakşibendiyye'den Ahrâriyye'nin kolu; şubeleri: Âfâkiyye, Cûybâriyye, İshakiyye).
KÂSİMİYYE (bk. GÂZİYYE).
KÂSİMİYYE (Kâsım b. Muhammed el-Kebîr, ö. XIX. yüzyıl; Kâdiriyye'nin kolu).
KASSÂRİYYE / MELÂMETİYYE (Hamdûn el-Kassâr, ö. 271/884).
KATNÂNİYYE (Seyyid Hasan Ali el-Katnânî, ö. 747/1346; Rifâiyye'nin kolu).
KÂVUKCIYYE (Ebû'l-Mehâsin el-Kâvukcî, ö. 1305/1888; Şâzeliyye'nin kolu).
KÂZERÜNIYYE / İSHAKIYYE / MÜRŞİDİYYE (Ebû İshak İbrâhim b. Şehriyâr el-Kâzerûnî, ö. 426/1035; şubeleri: Rûzbihâniyye).
KEMÂLİYYE (Kemâleddin Mustafa el-Bekrî, ö. 1199/1784; Halvetiyye'den Bekriyye'nin kolu).
KEMÂLİYYE (Kemâleddin el-Kisâlî, ö. 971/1563; Kâdiriyye'nin kolu).
KERZÂZİYYE (Ahmed b. Mûsâ el-Hasenî el-Kerzâzî, ö. 1016/1607; Şâzeliyye'nin kolu).
KESNEZÂNİYYE (Abdükerîm Şah Kesnezânî, ö. 1317/1899; Kâdiriyye'nin kolu).
KETTÂNİYYE (Muhammed b. Abdülkebîr el-Kettânî, ö. 1327/1909; Şâzeliyye'den Derkâviyye'nin kolu).
KEYYÂLİYYE (İsmâil er-Rifâî, ö. 656/1258; Rifâiyye'nin kolu).
KONEVİYYE / SADRİYYE (Sadreddin Konevî, ö. 673/1584; Ekbriyye'nin kolu).
KUMEYSİYYE (Seyyid Şah Kumeys el-Kâdirî, ö. 992/1584; Kâdiriyye'nin kolu).
KÜBREVIYYE (Necmeddîn-i Kübrâ, ö. 618/1221; Sühreverdiyye'nin kolu; şubeleri: Ayderûsiyye, Bahâiyye, Bâharziyye, Berzenciyye, Firdevsiyye, Fütüv-

bir kolu olan Zeyniyye XV. yüzyılın ilk yarısında Herat'ta kuruluşunun ardından Horasan, Hicaz, Suriye, Mısır, Anadolu ve Rumeli'de çok geniş çevreyi etkisi altına almıştır. Günümüzde Sühreverdiyye mensuplarının Keşmir, Afganistan ve Irak'ta varlığını sürdürdüğü belirtilmektedir.

Ebû'n-Necîb es-Sühreverdi'nin silsilesi, halifelerinden yeğeni Ebû Hafs Şehâbeddin es-Sühreverdi ile Sühreverdiyye (Şihâbiyye) adını almakla birlikte Ebû'n-Necîb'in yerine geçen halifesi Kutbüddin el-Ebherî ile de Ebheriyye tarikatı teşekkül etmiştir. Kutbüddin el-Ebherî'den sonra silsile Rükneddîn-i Sücâsî vasıtasıyla Evhadüddîn-i Kirmânî'ye ulaşmış ve bu silsileden Evhadiyye tarikatı doğmuştur. Rükneddîn-i Sücâsî'nin ardından Şehâbeddin Mahmûd ve Cemâleddîn-i Tebrîzî ile İbrâhim Zâhid-i Geylânî'ye ulaşan silsileden Zâhidîyye tarikatı meydana gelmiştir. Esmâ zikriyle seyrü sülûk usulünü tesbit eden şeyh olarak bilinen İbrâhim Zâhid-i Geylânî, İran'ın Gîlân (Geylân) bölgesinde, Şirvan, Güştâsfî, Kura, Doğu Azerbaycan ve Horasan'da irşad faaliyetleriyle tanınmış, kendisine nisbet edilen Zâhidîyye tarikatından Safeviyye ve Halvetiyye adlı iki önemli tarikat doğmuştur. Rükneddîn-i Sücâsî'den sonra Asilüddin Abdullah-ı Şîrâzî ile devam eden silsileden XV. yüzyılda Muhammed Şahâlem b. Ebû Muhammed'e nisbet edilen Şahâlemiyye kolu teşekkül etmiştir. Öte yandan Sühreverdiyye'nin Zeyniyye'ye ulaşan silsilesinde yer alan Yûsuf b. Abdullah b. Ömer el-Acemî'ye nisbetle VIII. (XIV.) yüzyılda Acemiyye tarikatı ortaya çıkmıştır. Zebîdî, Acemiyye'nin X. (XVI.) yüzyıla kadar gelen silsilesini kaydederek (*İthâfû'l-aşfiyâ*, s. 229).

İbrâhim Zâhid-i Geylânî'nin halifesi Safiyüddîn-i Erdebîlî'ye nisbet edilen ve Erdebil şehrinde kurulduğu için Erdebîliyye diye de anılan Safeviyye tarikatı Azerbaycan başta olmak üzere Dest-i Kıpçak, Kırım, Gîlân, Gürcistan, Taberistan (Mâzen-deran), Horasan, Buhara, Türkmenistan, Türkistan, Karahıtay, Çin Türkistanı, Hindistan, Serendib (Seylan), İran, Irak, Suriye, Lübnan, Hicaz, Anadolu ve Rumeli gibi çok geniş bir bölgeye yayılmıştır. Safiyüddîn-i Erdebîlî'nin torunu, Hâce Ali unvanıyla tanınan Alâeddîn-i Erdebîlî zamanında yaygınlığı ve etkisi zirveye çıkan tarikat, Hâce Ali'nin torunu Cüneyd-i Safevî ile birlikte siyasî yönü ağır basan ve Anadolu'daki Şîlîğe meyilli oymakları taraftarları arasına katmak için Şîlîğe temayül

gösteren bir teşkilât haline gelmiş, sonuçta Safeviyye tarikatı İran'da XVI. yüzyılın başında Şii İsnââşeriyye'nin resmî mezhep olarak kabul edildiği Safeviyye devletine dönüşmüştür. Hâce Ali'nin Anadolu'daki halifelerinden Somuncu Baba (Hamîdüddin Aksarâyî) vasıtasıyla devam eden silsileden XV. yüzyılda Sünnî esaslara dayalı Bayramiyye tarikatı doğmuştur. Hacı Bayrâm-ı Velî'ye nisbet edilen Ankara merkezli Bayramiyye, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin vefatından sonra halifelerinden Akşemseddin'e nisbet edilen Şemsiyye ve Ömer Dede Sikkîni'ye nisbet edilen Melâmiyye adıyla iki kola ayrılmış, XVII. yüzyılın ilk yarısında Aziz Mahmud Hüdâyî'ye nisbet edilen Celvetiyye kolu ortaya çıkmıştır. Birçok tarikat şeyhi gibi İstanbul'un fethine katılan Akşemseddin'in Fâtih Sultan Mehmed'e yazdığı, gayret ve sabır tavsiye eden mektupları ile fethin gerçekleşmesinde ciddi katkısının bulunduğu belirtilmektedir. Daha çok Anadolu topraklarında yayılan Bayramiyye, Celvetiyye kolu vasıtasıyla Balkanlar'da da yaygınlık kazanmıştır. Bir Türk şeyhi tarafından kurulan Bayramiyye'nin yanı sıra aynı yüzyılda yine bir Türk tarikatı olduğu belirtilen Abdülganî Pîr Baba'nın tesis ettiği Babaiyye hakkında (Rinn, s. 38; İA, XII/1, s. 5) yeterli bilgi bulunmamaktadır.

Halvetiyye tarikatının kurucusu Ömer el-Halvetî, İbrâhim Zâhid-i Geylânî'nin halifelerinden Hârizm'de faaliyet gösteren amcası Ahî Muhammed Halvetî'nin yanında yetişmiş, ondan icâzet aldıktan sonra faaliyetini Tebriz'de sürdürmüştür. Tarikatı ikinci pîr kabul edilen Yahyâ-yı Şîrvânî ile Halvetiyye Azerbaycan topraklarında ciddi gelişme göstermiş, buradan Anadolu'ya, Balkanlar, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika, Sudan, Habeşistan ve Güney Asya'ya yayılarak kırkı aşkın koluyla İslâm dünyasının en etkili tarikatlarından biri haline gelmiştir. Cezayir'in en yaygın tarikatı olan Halvetiyye'nin Rahmâniyye kolu, 1830'da Fransa'nın Cezayir'i işgali sürecinde Fransızlar'a karşı en fazla direniş gösteren tarikat olmuş, 1870'te ortaya çıkan Muhammed el-Mukrânî'nin baş kaldırmasına da en büyük destek, Saddûk Zâviyesi şeyhi Muhammed Ameziyân b. Haddâd ve oğlu Şeyh Aziz tarafından verilmiştir. Halvetiyye'nin birçok kolu bugün Türkiye, Suriye, Mısır, Balkanlar ve Kuzey Afrika ülkelerinde faaliyetlerini sürdürmektedir.

VI. (XII.) yüzyılda Suriye'de kurulan Şam merkezli Sa'diyye tarikatı Sa'deddin el-

Cebâvî'ye nisbet edilmiştir. Kuruluşuyla birlikte Şam ve çevresinde yayılan tarikat ilk dönemlerinde Filistin'in Kudüs, Akkâ, Safed, Halîl ve Nablus şehirlerinde Haçlılar'a karşı fiili mücadele içine girmiş, dolayısıyla bu şehirlerde geniş taraftar bulmuştur. Sa'diyye XVI. yüzyıldan itibaren Şam merkez olmak üzere Hama, Humus, Halep, Akkâ, Nablus ve Sayda şehirlerinde, XVIII. yüzyılda Mısır, Halep, Şam, Anadolu, İstanbul ve Balkanlar'da yaygınlık kazanmıştır. Sa'dîler'in Halîl şehrindeki son temsilcilerinden olan Şeyh Ferhân es-Sa'dî, İzzeddin el-Kassâm ile birlikte Filistin'in kurtuluşu için çalışmış ve 1936'da Filistin'de silâhlî direnişi başlatan grup içerisinde yer almıştır.

VI. (XII.) yüzyılda Orta Asya'da Ahmed Yesevî'ye nisbet edilen Yeseviyye ile Abdülhâlik-ı Gucdüvânî'ye nisbet edilen Hâcegân tarikatları ve ardından Necmeddîn-i Kübrâ'ya nisbet edilen Kübreviyye teşekkül etmiştir. Yûsuf el-Hemedânî'nin halifeleri olan Ahmed Yesevî ile Abdülhâlik-ı Gucdüvânî'den ilki irşad faaliyetlerini Orta Asya'da göçebe Türk kavimleri arasında yaygınlaştırırken ikincisi Mâverâünnehir'in Buhara gibi eski kültür merkezlerinde faaliyet göstermiştir. Ahmed Yesevî, İslâmiyet'i Türkler'e sevdirmek ve Ehl-i sünnet akîdesini yaygınlaştırmak için yoğun çaba sarfetmiş, Taşkent ve Siriderya yöresinde, Seyhun'un ötesindeki bozkırlarda yaşayan göçebe Türkler arasında kuvvetli nüfuz elde ederek Yesevîliği Sünnî Türkler arasında yaymayı başarmıştır. Ayrıca Rus Tatarları'nın ve Sibiryalı halkının İslâmlaşması Yesevî dervişleri sayesinde gerçekleşmiştir. Ahmed Yesevî'nin değişik bölgelere gönderdiği pek çok halifesiyle birlikte müridlerinin sayısının 100.000'i geçtiği kaydedilmektedir. Yesevî dervişlerinden Hacı Bektâş-ı Velî VII. (XIII.) yüzyılda Anadolu'ya gelerek Sulucakarahöyük'te (Hacıbektaş) dergâhını kurmuş, onun adına nisbetle Bektaşîyye tarikatı doğmuştur. İlk devirlerden itibaren Anadolu ve Rumeli şehirlerinde tesis edilen tekkelerle geniş coğrafyaya yayılan tarikatın başlangıçta derli toplu bir teşkilât yapısına sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Bektaşîlik, ikinci pîr kabul edilen Balım Sultan'la birlikte XVI. yüzyılın başlarından itibaren müstakil bir tarikat hüviyetine kavuşmuştur. Ancak eserlerinden Hacı Bektâş-ı Velî'nin Sünnî olduğu, dolayısıyla Bektaşîliğin Sünnî esaslara göre teşekkül ettiği halde Balım Sultan tarafından Hurûfî-Şîî unsurların karışımından meydana gelen prensip-

lerin uygulanmaya konması tarikatın Sünnîlik dışında mütalaa edilmesine yol açmıştır. Osmanlı yönetimi bu haliyle Bektaşîliği benimsememekle birlikte yeniçerilerle olan organik ve gönül bağı sebebiyle üzerlerine gitmemiştir. II. Mahmud'un 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı lağvetmesinin ardından Bektaşî tekkelerinin faaliyetleri yasaklanmıştır.

Kendisine Hâcegân tarikatı nisbet edilen Abdülhâlik-ı Gucdüvânî esas itibariyle Nakşibendiyye'nin kurucusu kabul edilir. Zira Hâcegân tarikatı için Gucdüvânî'nin ortaya koyduğu sekiz prensibe iki asır sonra aynı silsileden Bahâeddin Nakşibend üç prensip daha ilâve etmiş ve VIII. (XIV.) yüzyılda birlikte tarikatın ana silsilesi Nakşibendiyye adını almıştır. Bazı istisnalar dışında İslâm dünyasının hemen her bölgesine yayılan Nakşibendiyye, özellikle Ubeydullah Ahrâr'ın gayretleri sonucu IX. (XV.) yüzyılda Orta Asya'nın en yaygın tarikatı haline gelmiş, Orta Asya'nın doğu, batı ve güneyinde teşekkül eden kollarıyla nüfuzunu arttırmıştır. X. (XVI.) yüzyılda Nakşî şeyhlerinden İshak Velî'nin çalışmalarıyla şamanist Kırgız gruplarının müslüman olduğu, onların faaliyetleriyle İslâmiyet'in Moğollar ve bazı Kazak yöneticileri arasında yayıldığı belirtilmektedir. Tarikat Ubeydullah Ahrâr'ın halifelerinden Kütahyalı Abdülhâlik-ı İlahî'nin (Molla İlahî) öncülüğünde IX. (XV.) yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu ve Rumeli'de yayılmış, zamanla Anadolu, Orta Asya'dan sonra Nakşibendiyye'nin ikinci büyük merkezi haline gelmiştir. İmâm-ı Rabbânî ile birlikte XI. (XVII.) yüzyılda Hindistan'da teşekkül eden Müceddidiyye kolu Nakşibendiyye'yi Hindistan'ın en faal tarikatlarından biri haline getirmiş ve Hint alt kıtası tarikatın üçüncü büyük merkezi olmuştur. İmâm-ı Rabbânî'nin dîn-i İlahî adıyla yeni bir din kuran Bâbürlü Hükümdarı Ekber Şah'a ve onun yerine geçen oğlu Cihangir'e karşı gerçekleştirdiği mücadele sonucu İslâmiyet'in zaman içinde Hint yarımadasında yok olmaktan kurtulduğu kaydedilmektedir. Kuzeybatı Çin'de en etkili tarikat olan Nakşibendiyye, 1747'de Konfüçyanizm'i tehdit eden zararlı bir doktrin nitelemesiyle King hânedanına şikâyet edilmiş, ancak bundan bir sonuç alınamamıştır. Çin'de cumhuriyet ve komünizm dönemlerinde de en dinamik müslüman grup 1950'li yılların sonuna doğru etkisi Hebei, Shaanxi, Gansu, Ningxia, Yunnan, Sincan ve Jilin'e kadar yayılan Nakşibendiyye'dir. 1958'de komünist hükümet Nakşibendî şeyhi Ma

vetiyye, Haleviyye, Hemedâniyye, İshakiyye (İğtişâşîyye), Nurbahşîyye, Nûriyye, Rükniyye, Semerkandiyye, Zehebiyye).

- MAHDÜMİYYE** (Mahdûm-i Cihân, ö. 785/1384; Rifâiyye'nin kolu).
- MAHMÜDİYYE** (Mahmûd ez-Zencî; Rifâiyye'nin kolu).
- MÂRİFİYYE** (Şeyh Mehmed Mârifî, ö. 1239/1824; Rifâiyye'nin kolu).
- MA'SÜMİYYE** (Hâce Muhammed Ma'sûm / İmâm-ı Rabbânî'nin oğlu; Müceddidiyye'nin kolu).
- MAZHARİYYE** (Mazhar Cân-ı Cânân-ı Dihlevî, ö. 1195/1781; Nakşibendiyye'den Müceddidiyye'nin kolu).
- MEDÂRİYYE / ŞAHMEDÂRİYYE** (Bedüddin Kutbülmedâr, ö. 840/1436).
- MEDENİYYE** (Muhammed Zâfir el-Medenî, ö. 1321/1903; Şâzeliyye'den Derkâviyye'nin kolu; şubesi Yeşrutîyye).
- MEDYENİYYE / ŞUAYBİYYE** (Ebû Medyen Şuayb b. Hüseyin el-Mağribî, ö. 594/1198; kolları: Abbâsiyye, Amûdiyye, Ayderûsiyye, Bâciyye, Cebertiyye, Dücâniyye, Ekberîyye, Haccâciyye, Mehdâviyye, Meşîşîyye, Meymûniyye / Havâtîriyye, Sebtiyye, Senûsiyye, Şâzeliyye, Tâziyye, Yâfiyye).
- MEHÂCİYYE** (Sîdî Ebû Azze [Yaizzâ] el-Mehâcî, ö. 1277/1860-61; Derkâviyye'nin kolu).
- MEHDÂVİYYE** (Ebû Muhammed Abdülazîz b. Ebû Bekir el-Kureşî el-Mehdâvî, ö. 621/1224; Medyenîyye'nin kolu).
- MELÂMETİYYE** (bk. KASSÂRİYYE).
- MELÂMİYYE** (Ömer Dede Sikkîni, ö. 880/1475; Bayramîyye'nin kolu).
- MELÂMİYYE** (bk. NÜRİYYE).
- MENZELİYYE** (Ali b. Ammâr el-Menzelî, ö. XII/XVIII. yüzyıl; Kâdiriyye'nin kolu).
- MERÂZİKA / MERÂZİKİYYE** (Merzûk el-Hüseynî el-Yemenî, ö. 677/1278; Bedeviyye'nin kolu).
- MEŞİŞİYYE / SELÂMİYYE** (Abdüselâm b. Meşîş, ö. 625/1228 [?]; Medyenîyye'nin kolu).
- METBÜLİYYE** (İbrâhim el-Metbûlî, ö. 880/1475; Bedeviyye'nin kolu).
- MEVLEVİYYE** (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, ö. 672/1273).
- MEYMÜNİYYE / HAVÂTİRİYYE** (Ali b. Meymûn el-Mağribî, ö. 917/1511; Medyenîyye'nin kolu).
- MİSİRİYYE** (bk. NİYÂZİYYE).
- MİRGANİYYE / EMİRGANİYYE / HATMİYYE** (Muhammed Osman el-Mîrganî, ö. 1268/1852; İdrîsiyye'nin kolu).
- MUHÂSİBİYYE** (Hâris b. Esed el-Muhâsibî, ö. 243/857).
- MUHTÂRİYYE** (Muhtâr b. Ahmed el-Küntî, ö. 1226/1811; Kâdiriyye'nin kolu).
- MURÂDİYYE** (Murad Buhârî, ö. 1132/1720; Nakşibendiyye'den Müceddidiyye'nin kolu).
- MUSLİHİYYE** (Muslihuddin Mustafa, ö. 1099/1688; Halvetiyye-Ahmediyye'den Sinâniyye'nin kolu).
- MÜCEDDİDİYYE / AHMEDİYYE** (İmâm-ı Rabbânî / Ahmed-i Sirhindî, ö. 1034/1624; Nakşibendiyye'nin kolu; şubeleri: Âdemiyye / Ahseniyye, Hâlidîyye, Ma'sûmiyye, Mazhariyye, Murâdiyye, Mül-tânîyye, Nûriyye).
- MÜRİDİYYE** (Ahmedü Bamba, ö. 1927; Kâdiriyye'nin kolu).
- MÜRŞİDİYYE** (bk. KÂZERÜNİYYE).
- MÜŞERRİYYE** (Muhammed b. Mûsâ b. Ali b. Uceyl el-Yemenî el-Müşerrî, ö. 760/1359; Kâdiriyye'nin kolu).
- MÜSTÂKİYYE** (Şeyh Müştâk Baba, ö. 1247/1831-32; Kâdiriyye'nin kolu).
- NABLUSİYYE** (Abdülganî b. İsmâil en-Nablusî, ö. 1143/1731; Kâdiriyye'nin kolu).
- NAKŞİBENDİYYE / BAHÂİYYE** (Bahâeddin Nakşibend, ö. 791/1389; kolları: Ahrâriyye, Câmîyye,

TARİKAT

Cürcâniyye, Esadiyye, Hâlidîyye, Kâsâniyye, Mazhariyye, Murâdiyye, Müceddîdiyye, Nâciyye, Nûriyye, Reşîdiyye, Sa'diyye, Tâciyye).

NÂSİRİYYE (Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Nâsir, ö. 1085/1674; Şâzeliyye'den Gâziyye'nin kolu; şubeleri: Afîfiyye, Beyûmiyye, Şâbbiyye).

NASŪHIYYE (Mehmed Nasûhî, ö. 1130/1717; Halvetiyye-Şâbâniyye'den Karabaşîyye'nin kolu; şubeleri: Çerkeşîyye, Halîfiyye, İbrâhîmiyye).

NECİBİYYE (bk. **BÜZGAŞİYYE**).

NEHÂRİYYE (Ömer b. Mûsâ en-Nehârî, ö. VII/XIII. yüzyıl; Kâdiriyye'nin kolu).

NESİMİYYE (Ebû Abdullah Mahmûd en-Nesîmî; Kâdiriyye'nin kolu).

NEVEVİYYE (Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, ö. 676/1277; Şâzeliyye'nin kolu).

NEVŞÂHIYYE (Muhammed Nevşah Gencbaş, ö. 1064/1654; Kâdiriyye'nin kolu).

Nİ'METULLÂHIYYE (Ni'metullâh-ı Velî, ö. 834/1431; kolları: Kevseriyye, Safî Aliyye, Şemsiyye, Gunâbâdiyye, Mûnis Şâhiyye).

NIYÂZİYYE (Abdurrahman en-Niyâzî, ö. 1311/1894; Kâdiriyye'nin kolu).

NIYÂZİYYE / MISRİYYE (Niyâzî-i Mısrî, ö. 1105/1694; Halvetiyye'den Ahmediyye'nin kolu).

NİZÂMİYYE (Nizâmeddin Evliyâ, ö. 725/1325; Çiştîyye'nin kolu).

NURBAŞİYYE (Seyyid Muhammed Nurbaş, ö. 869/1464; Kûbreviyye'den Nûriyye'nin kolu; şubesi: İshakiyye).

NŪRIYYE (Ebû'l-Hüseyn en-Nûrî, ö. 295/908).

NŪRIYYE (Nûreddin Abdurrahman el-İsferâyînî, ö. 639/1242; Kûbreviyye'nin kolu; şubeleri: Hemedânîyye, Nurbaşîyye, Rûkiyye).

NŪRIYYE (Nûreddin Habîbullah el-Hadîsî, Rifâiyye'nin kolu).

NŪRIYYE / MELÂMİYYE (Muhammed Nûrî'l-Arabî, ö. 1305/1888; Nakşibendiyye'den Müceddîdiyye'nin kolu).

PİRCEMÂLİYYE (Pîr Cemâleddin Ahmed-i Eristânî, ö. 879/1474-75; Sühreverdiyye'nin kolu).

RAHMÂNİYYE (Muhammed b. Abdurrahman el-Gaş-tûlî, ö. 1208/1794; Halvetiyye-Şâbâniyye'den Hifniyye'nin kolu).

RAHMÂNİYYE (Muhammed b. Mes'ûd b. Abdurrahman, ö. 1295/1878, Derkâviyye'den Medeniyye'nin kolu).

RAMAZÂNİYYE (Mahfî Ramazan Efendi, ö. 1025/1616; Halvetiyye'den Ahmediyye'nin kolu; şubeleri: Buhârîyye, Cerrâhiyye, Cihangîriyye, Hayâtîyye, Raûfiyye).

RÂŞİDİYYE / YŪSUFİYYE (Ahmed b. Yûsuf er-Râşîdî el-Milyânî, ö. 927/1521; Şâzeliyye'den Zerrûkiyye'nin kolu).

RAŪFİYYE (Ahmed Raûfî, ö. 1170/1757; Halvetiyye-Ahmediyye'den Ramazânîyye'nin kolu).

RESLÂNİYYE (Reslân b. Ya'kûb b. Abdurrahman el-Ca'berî, ö. 695/1296; Ukayliyye'nin devamı).

RESMİYYE / ÂHIYYE (Mustafa Resmî Efendi, ö. 1206/1792; Kâdiriyye'nin kolu).

REŞİDİYYE (İbrâhim Reşîd ed-Düveyhî, ö. 1291/1874; Şâzeliyye'den İdrîsiyye'nin kolu).

REVŞENİYYE (Bâyezîd-i Ensârî, ö. 980/1573).

RIFÂİYYE / AHMEDİYYE / BATÂHİYYE (Ahmed er-Rifâî, ö. 578/1182; kolları: Aclânîyye, Atâiyye, Burhânîyye, Cebertiyye, Cemîliyye, Cendeliyye, Dîrîniyye, Fazliyye, Fenâriyye, Harîriyye, İmâdiyye, İseviyye, İzzîyye, Katnâniyye, Keyyâlîyye, Mahdûmiyye, Mahmûdiyye, Mârifîyye, Nûriyye, Sayyâdiyye, Sebsebiyye, Suûdiyye, Şârâniyye, Ulvânîyye, Vâsitiyye).

RŪMİYYE (bk. **EŞREFİYYE**).

Zhenwu'ya karşı çeşitli suçlamalarda bulunmuş, devletin baskısı ve asimilasyon politikaları Çin'de tarikatların, dolayısıyla İslâm'ın yayılmasını engellemiştir. XIII. (XIX.) yüzyılın ilk yarısında Hâlid el-Bağdâdî ile oluşan Hâlidîyye kolu hemen hemen bütün Arap topraklarında, Türkiye'de ve Kürtler'in yoğun olduğu bölgelerde Müceddîliğin yerini almıştır. Doğrudan Müceddîliğe bağlı bazı silsilelerle Hâlidîyye'ye bağlı birçok silsile günümüzde özellikle Türkiye'de varlığını ve buradan dünyanın çeşitli bölgelerine yayılışını sürdürmektedir.

Hârizmli Necmeddîn-i Kübrâ'ya nisbet edilen Kûbreviyye, Yeseviyye ve Hâcegân ile (Nakşibendiyye) birlikte Orta Asya kökenli üç büyük tarikattan biridir. 580 (1184) yılında teşekkül etmeye başlayan bu tarikat Hârizm merkezli olarak Orta Asya'dan Afganistan, Hindistan, Çin, Güneydoğu Asya, İran, Irak, Suriye ve Anadolu'ya kadar geniş bir alanda yaygınlık kazanmıştır. Kûbrevî dervişlerinin ulaştıkları bölgelerdeki gayretleriyle birçok ihtidânın meydana geldiği görülmektedir. Necmeddîn-i Kübrâ'nın önde gelen halifelerinden Seyfeddin el-Bâharzî, yaklaşık kırk yılını geçirdiği Buhara ve çevresindeki faaliyetleri sırasında İslâm'a ısındırmak için Moğollar'la yakın münasebetler kurmuş, bu amaçla Çağatay Han'ın veziri Kutbüddin Habeş Amîd'e bir mektup göndermiştir. Ayrıca ileride Altın Orda'nın sultanı olacak Berke'nin Buhara'yı ziyareti sırasında İslâm'ı benimsemesinde etkili rol oynamıştır. Nûreddin Abdurrahman el-İsferâyînî'nin Bağdat'ta gerçekleştirdiği faaliyetlerle hilâfetin eski merkezinde İslâm'ın otoritesini yeniden tesis etmeyi hedeflediği belirtilmekte, bu amaçla Argun'un yahudi veziri Cemâleddin ve diğer vezirlerle bağlantı kurduğu, Vezir Sa'deddîn-i Sâvecî'yi müridleri arasına katmayı başardığı, Gâzân Han ve Olcaytu'ya hitaben risâleler kaleme aldığı zikredilmektedir. Diğer bir Kûbrevî şeyhi Sadreddin İbrâhim'in yaklaşık 100.000 Moğol askeriyle birlikte Gâzân Han'ın İslâmiyet'i kabul etmesinde önemli etkisinin olduğu bilinmektedir. Öte yandan Kûbrevî dervişlerinin çalışmaları sonucu Keşmir'de birçok Hindu ihtidâ etmiştir. Burada etkili faaliyetleriyle tanınan Alî-i Hemedânî'nin halifelerinden Şeyh Ahmed ile babası Süleyman'ın Brahmanizm'den İslâm'a dönüştüğü nakledilir. Muhtemelen XVII. yüzyılda Çin'e giren Kûbrevîler'in Aiheimaiti Ke-

bikuo Baihedai adlı şeyhleri İslâmiyet'i yayması sebebiyle Çin'de hânedanlığına şikâyet edilmiş ve hayatının sonuna kadar hâpiste kalmıştır. Çin Kûbrevîleri'nin merkezi olan Dawantou'nun günümüzde de bu hüviyetini koruduğu belirtilmekte ve 1983'te Çin'de 10.000 Kûbreviyye mensubunun bulunduğu tahmin edilmektedir.

VI. (XII.) yüzyılda kurulan tarikatlardan Medyenîyye, Ebû Medyen Şuayb b. Hüseyin'e nisbet edilmekte ve Şuaybiyye diye de bilinmektedir. Medyenîyye, Kuzey Afrika kaynaklı ilk tarikattır. Ebû Medyen'in halifeleri vasıtasıyla önce Kuzey Afrika'da yaygınlaşan tarikat daha sonra İç ve Orta Afrika ile Ortadoğu'ya kadar yayılmıştır. Tarikatın esasları ve tarihî gelişimi konusunda yeterli bilgi bulunmamakla birlikte kurucusunun Muhyiddin İbnü'l-Arabî üzerinde ciddi etkisinin bilinmesi tasavvuf anlayışı hakkında ipuçları vermektedir. Ondan fazla kola ayrılan Medyenîyye zamanla başta Şâzeliyye ve Senûsiyye olmak üzere diğer tarikatlar içerisinde erimiş, XIX. yüzyıla gelindiğinde mensupları yok denecek kadar azalmıştır. Ebû Medyen'in halifelerinden Ebû Saîd Halef b. Ahmed el-Bâcî et-Temîmî'ye nisbetle Bâciyye adıyla bir tarikat teşekkül ettiği belirtilmektedir. Ebû Saîd Halef, Şâzeliyye tarikatının piri Ebû'l-Hasan eş-Şâzeli'nin şeyhlerindendir (Zebîdî, *İkd.*, s. 34).

Medyeniyye'nin ardından Kuzey Afrika'da VII. (XIII.) yüzyılda Şâzeliyye, Bedeviyye ve Desûkiyye tarikatları teşekkül etmiştir. Ebû'l-Hasan eş-Şâzeli'ye nisbet edilen Tunus merkezli Şâzeliyye 100 civarında kolu ve şubesiyle (Güven, s. 303-362) Tunus'un yanı sıra Fas, Cezayir, Mısır ve Libya başta olmak üzere pek çok Afrika ülkesinde taraftar bulmuştur. XV. yüzyılın ikinci yarısında Libya'da kurulan Şâzeliyye'nin Zerrûkiyye kolu ondan fazla şubesiyle bütün Kuzey Afrika'da yayılmış ve Suriye'ye kadar ulaşmıştır. XVI. yüzyılda Ebû Ya'kûb el-Bâveysî'ye nisbetle anılan Bâveysiyye, Zerrûkiyye'nin şubelerinden biri kabul edilmektedir (Zebîdî, *İthâfû'l-aşîyâ*, s. 232). Şâzeliyye, XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren İstanbul'da ve bazı Anadolu şehirlerinde yaygınlık kazanmıştır. Şâzeliyye'ye mensup Ahmed b. İdrîs'in kurduğu İdrîsiyye'nin XIX. yüzyılda ortaya çıkan kollarından Mîrganiyye (Hatmiyye) Sudan'da faaliyet gösteren en büyük tarikatlardan biridir ve ülkenin yapılanmasında, siyasal ve kültürel hayatın gelişmesinde önemli roller üstlenmiştir. Aynı dönemde kurulan Senûsiyye-

ye kolu Fas'tan Yemen'e kadar geniş bir bölgede etkili olmuş, tarikatın zâviyelerinde Kur'ân-ı Kerim ve dinî ilimler okutularak müslüman topluma yeniden dinî canlılık kazandırılmıştır. Birçok Senûsî şeyhi, bir taraftan Afrika'nın kuzey bölgelerinde müslüman halklara din eğitimi verirken diğer taraftan Afrika'nın iç bölgelerindeki yerlilerin İslâm'a girmesi için gayret göstermiştir. Öte yandan tarikat mensupları Avrupalı sömürgeci güçlere karşı yaptığı mücadelelerle adını duyurmuş, XX. yüzyılın başlarından itibaren halkı örgütleyip Fransızlar, İtalyanlar ve İngilizler ile mücadele içine girmiştir. Günümüzde Mısır'ın en yaygın tarikatı olan Şâzeliyye'nin son zamanlarda Avrupa'da önemli bir nüfuz elde ettiği görülmektedir.

Ahmed el-Bedevi'ye nisbet edilen Bedeviyye tarikatı Mısır Tanta'da teşekkül etmiştir. Ahmediyye adıyla da bilinen bu tarikat bazı kaynaklarda Rifâiyye'nin ya da Şâzeliyye'nin bir kolu şeklinde zikredilse de genellikle müstakil bir tarikat olarak kabul edilmektedir. Bedeviyye'nin XV. yüzyılda İbrâhim el-Metbûlî'ye nisbetle teşekkül eden Metbûliyye kolu Ali el-Havvâs ile Mısırlı âlim Abdülvehhâb eş-Şârânî'ye ulaşmaktadır (Harîrîzâde, III, 95^a-97^b). XVII. yüzyılda tarikatta Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Şuayb el-Hicâzî'ye nisbetle Şuaybiyye kolu doğmuştur (Zebîdî, 'İkd, s. 74). Bedeviyye'nin daha başka kolları da vardır (Baş, s. 280-294). XVIII. yüzyılın başlarında İstanbul'a ulaşan Bedeviyye Anadolu, Hicaz, Suriye, Irak, Ürdün, Filistin, Körfez ülkeleri, Libya, Tunus gibi ülkelerde taraftarlarına rastlansa da Mısır dışında pek etkili olamamıştır. Günümüzde birçok kolla birlikte Mısır'ın en büyük tarikatlarından biridir. İbrâhim b. Abdülazîz ed-Desûki'ye nisbet edilen Desûkiyye tarikatı Mısır Desûk kaynaklıdır. Burhâniyye (Burhâniyye) adıyla da anılan Desûkiyye'yi Şâzeliyye ve Bedeviyye'nin bir kolu sayanlar vardır. Daha çok Mısır ve Sudan'da etkili olan tarikatın bugün Suriye, Küveyt ve Ebûzabî (Abudabi) gibi ülkelerde taraftarlarına rastlanmaktadır.

VII. (XIII.) yüzyılın başlarında Hindistan'ın Ecmir şehrinde teşekkül eden Çiştîyye tarikatı Muînüddin Hasan el-Çiştî'ye nisbet edilmektedir. Ecmir'den bütün Hint yarımadasına yayılan tarikat Kâdiriyye, Nakşibendiyye ve Sühreverdiyye ile birlikte Hindistan'ın en yaygın dört tarikatından biri olmuştur. Şeyh Ferîdüddin Mes'ûd ve Nizâmeddin Evliyâ dönemlerinde etkisini

bütün Hindistan'da hissettiren Çiştîyye, Nizâmeddin Evliyâ'nın müridleri tarafından Hindistan'ın taşra eyaletlerine taşınmış ve ülkede birçok ihtidâya vesile teşkil etmiştir. Tarikat VIII. (XIV.) yüzyılın ilk yarısında Şeyh Burhâneddin-i Garîb vasıtasıyla Bengladeş'in başşehri Dakka bölgesine ulaşmış ve Seyyid Muhammed Gîsûdirâz tarafından Dakka ve Gucerât'ta yayılması sağlanmıştır.

VII. (XIII.) yüzyılda teşekkül eden tarikatlardan Mevlevîyye Anadolu kaynaklıdır. Tarikatın kurucusu kabul edilen Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, ailesiyle birlikte Horasan'dan çocuk yaşta çıktığı yolculuğun sonunda Anadolu'ya gelip Konya'da yerleşmiş, buradaki faaliyetleri neticesinde Mevlevîlik doğmuştur. Tarikat Anadolu topraklarından sonra Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Balkanlar'da geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Mevlevîlik'te zamanla inanç bakımından birbirine zıt iki kol meydana gelmiş, biri Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'e nisbetle Veled kolu, diğeri Mevlânâ'nın şeyhi Şems-i Tebrîzî'ye nisbetle Şems kolu adını almıştır. Veled kolunda zühd esas alınıp şeriat kurallarına riayet edildiği halde Şems kolunda Kalenderîler gibi Bâtınî karakter ön plana çıkmıştır. Osmanlı yöneticileri birincileri desteklerken Şems kolu mensuplarına yüz vermemiştir. Mevlevî dervişlerinin eğitildiği kurumlar olan mevlevîhâneler aynı zamanda birer güzel sanatlar mektebi gibi çalışmış, birçok âlimin yanı sıra buralardan Türk kültür ve sanatının en önemli temsilcileri yetişmiştir. XVIII ve XIX. yüzyıllarda özellikle İstanbul mevlevîhânelerinin klasik Türk müziksinin en parlak simalarına okul görevi yaptığı bilinmektedir. Öte yandan Balkan ve I. Dünya Çanakale savaşları sırasında mevlevîhâneler sosyal dayanışma ve yardımlaşma fonksiyonu üstlenmiştir. Bu çerçevede Yenikapı Mevlevîhânesi hastahaneye dönüştürülmüş, Galata Mevlevîhânesi'nde Şeyh Ahmed Celâleddin Dede'nin başkanlığı altında yardım toplanmış, Kıbrıs, Girit gibi adalardaki mevlevîhâneler müslümanlar için bir sığınak vazifesi görmüş ve Anadolu'ya geçişi sağlamıştır. I. Dünya Savaşı'na girilmesiyle cihâd-ı mukaddes ilân edildiğinde Veled Çelebi'nin (İzbudak) kumandası altında Mücâhidîn-i Mevlevîyye Alayı kurulmuş ve Filistin cephesinde çarpışmıştır. Türkiye'de tekkelerin kapatıldığı 1925 yılından sonra Mevlevîlik merkezi Konya'dan Halep'e taşınmış, 1944'te Suriye hükümetinin aldığı bir kararla Mevlevîyye kurum olarak tarihe karışmıştır.

- RÜMİYYE / İSMÂİLİYYE** (İsmâil Rûmî Tosyavî, ö. 1041/1631; Kâdiriyye'nin kolu).
- RÜZBİHÂNİYYE** (Rûzbihân-ı Baklî, ö. 606/1209; Hafîyye'nin kolu).
- RÜKNİYYE** (Alâüddevl-i Simnânî, ö. 736/1336; Küreviyye'den Nûriyye'nin kolu).
- RÜŞENİYYE** (Dede Ömer Rüşenî, ö. 892/1487; Halvetiyye'nin kolu; şubeleri: Demirtaşîyye, Gülşeniyye, Hâletîyye, Sezâiyye).
- SÂBİRİYYE** (Hâce Alâeddin Ali b. Ahmed Sâbir, ö. 690/1291; Çiştîyye'nin kolu; şubeleri: Fahriyye, Gîsûdirâziyye, Safeviyye-Mînâiyye).
- SA'DİYYE / CEBÂVİYYE** (Sa'deddin el-Cebâvî eş-Şeybânî, ö. 575/1180; kolları: Abdüsselâmiyye, Âciyye, Şerrâbiyye, Tağlibiyye, Vefâiyye).
- SADRİYYE** (bk. KONEVİYYE).
- SAFEVİYYE / ERDEBİLİYYE** (Safiyüddîn-i Erdebîlî, ö. 735/1334; Ebheriyye'den Zâhidîyye'nin kolu; şubeleri: Bayramiyye, Celvetiyye, Fenâriyye, Haydariyye).
- SÂHİLİYYE** (Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman el-Ensârî es-Sâhilî, ö. 735/1335).
- SALÂHİYYE** (Abdullah Salâhî Uşşâkî, ö. 1197/1783; Halvetiyye-Ahmediyye'den Uşşâkiyye'nin kolu).
- SÂLİMİYYE** (Muhammed b. Ahmed b. Sâlim el-Basrî, ö. 297/909; Sehiyye'nin kolu).
- SÂVİYYE** (Ebû'l-İrşâd Ahmed b. Muhammed es-Sâvî, ö. 1241/1825; Halvetiyye-Hifniyye'den Derdîriyye'nin kolu).
- SAYYÂDİYYE** (İzzeddin Ahmed es-Sayyâd, ö. 670/1271; Rifâiyye'nin kolu).
- SEBSEBİYYE** (Süleyman es-Sebsebî, Rifâiyye'nin kolu).
- SEB'İNİYYE** (İbn Seb'în, ö. 669/1270).
- SEBTİYYE** (Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ca'fer es-Sebtî, ö. 601/1205; Medyenîyye'nin kolu).
- SEHLİYYE** (Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, ö. 283/896; kolları: Hevârîyye, Sâlimiyye).
- SELÂMİYYE** (bk. MEŞİŞİYYE).
- SELÂMİYYE** (Selâmi Ali Efendi, ö. 1103/1691; Celvetiyye'nin kolu).
- SEMMÂNİYYE** (Muhammed b. Abdülkerim es-Semmânî, ö. 1189/1776; Halvetiyye'den Bekriyye'nin kolu; Kâdiriyye'nin kolu olarak da kabul edilir; şubeleri: Feyziyye, Tayyibiyye).
- SENÜSİYYE** (Muhammed b. Yûsuf es-Senûsî, ö. 895/1490; Medyenîyye'nin kolu).
- SENÜSİYYE** (Muhammed b. Ali es-Senûsî, ö. 1276/1859; Şâzeliyye'den İdrîsiyye'nin kolu).
- SEYYÂRİYYE** (Ebû'l-Abbas es-Seyyârî ö. 342/953-54).
- SEZÂİYYE** (Hasan Sezâî-yi Gülşenî, ö. 1151/1738; Halvetiyye'den Gülşeniyye'nin kolu).
- SİNÂNİYYE / ÜMMİSİNÂNİYYE** (Ümmî Sinan İbrâhim b. Abdurrahman Halvetî, ö. 976/1568; Halvetiyye'den Ahmediyye'nin kolu; şubeleri: Muslihiyye, Zühriyye).
- SIVÂSİYYE** (Abdülâhad Nûrî, ö. 1061/1651; Halvetiyye'den Şemsîyye'nin kolu).
- SUMÂDİYYE** (Müslim b. Muhammed es-Sumâdî, ö. 994/1586; Kâdiriyye'nin kolu).
- SUÛDİYYE** (Ebû's-Suûd b. Ebû'l-Aşâyir el-Vâsîf el-Bâdirî, ö. 644/1246).
- SÜHREVERDİYYE** (Ebû Hafs Şehâbeddin es-Sühreverdî, ö. 632/1234; şubeleri: Ahmediyye, Âdiliyye / Bedriyye, Buhâriyye, Büzgaşîyye / Necîbiyye, Celâliyye, Cemâliyye / Pircemâliyye, Halvetiyye, İbn Herzemiyye, Kemâliyye, Rûşeniyye / Revşeniyye, Safeviyye, Şihâbiyye, Yâfiyye, Zerkûbiyye, Zeyniyye).
- SÜNBUİLİYYE** (Sünbül Sinan, ö. 936/1529; Halvetiyye'den Cemâliyye'nin kolu; şubeleri: Assâliyye, Bahşiyye).

TARİKAT

SÜTÜHİYYE (Bedeviyye'nin diğer adı ve bir kolu).
ŞABÂNİYYE (Şâbân-ı Velî, ö. 976/1569; Halvetiyye'den Cemâliyye'nin kolu; şubeleri: Bekriyye, Çerkeşiyiye, Halîliyye, İbrâhimiyye, Karabaşiyiye, Nasûhiyye,).
ŞAHÂLEMİYYE (Şahâlem b. Ebû Muhammed, ö. 880/1475; Ebheriyye'nin kolu).
ŞAHMEDÂRİYYE (bk. **MEDÂRİYYE**).
SA'RÂNİYYE (Abdülvehhâb eş-Sa'rânî, ö. 973/1565; Rifâiyye'nin kolu).
ŞAZELİYYE (Ebû'l-Hasan Nûreddin Ali b. Abdullah eş-Şâzelî, ö. 656/1258; kolları: Afîiyye, Aleviyye, Arûsiyye, Bedeviyye / Ahmedîyye, Bekkiyye, Bekriyye, Cevheriyye, Cezûliyye, Desûkiyye / Burhâniyye, Gâziyye / Kâsîmiyye, Habîbiyye, Hamzaviyye, Hanefiyye, Hansaliyye, Hâşîmiyye, Havâtiriyye, Hendûsiyye, Hızriyye, İdrîsiyye, İlmiyye, İseviyye, Kâvukiyye, Kerzâziyye, Medeniyye, Mekkiyye, Mustârîyye, Nâsîriyye, Neveviyye, Semmâniyye, Süheyliyye, Şeyhiyye, Vefâiyye, Yâfiyye, Yesrutîyye, Yûsufiyye, Zerûkiyye, Ziyânîyye).
ŞEMSİYYE (Akşemseddin, ö. 863/1459; Bayramiyye'nin kolu; şubeleri: Himmetiyye, İseviyye, Tennûriyye).
ŞEMSIYYE (Şemseddin Sivâsî, ö. 1006/1597; Halvetiyye'nin kolu).
ŞER'İYYE (Abdül Mün'im b. Abdünnebî Ali el-Kâdirî, ö. 1986; Kâdiriyye'nin kolu).
ŞERNÜBİYYE (Ebû'l-Abbas Şehâbeddin Ahmed b. Osman eş-Şernûbî, ö. 994/1586; Desûkiyye'nin kolu).
ŞERRÂBİYYE (Şeyh Abdullah Yûnus; Sa'diyye'nin kolu).
ŞETTÂRİYYE (bk. **ŞÜTTÂRİYYE**).
ŞEYBÂNİYYE / YÛNUSİYYE (Ebû Muhammed Yûnus b. Yûsuf eş-Şeybânî, ö. 619/1222).
ŞEYHİYYE (Sîdî eş-Şeyh Abdülkâdir b. Muhammed es-Semâhî, ö. 1025/1616; Şâzelîyye'nin kolu).
ŞİNNÂVİYYE (Ebû Abdullah Muhammed eş-Şinnâvî, ö. 1088/1677; Bedeviyye'nin kolu).
ŞUAYBİYYE (bk. **MEDYENİYYE**).
ŞUAYBİYYE (Ebû Şuayb Eyyûb es-Sâriye b. Saîd el-Ensârî, ö. 561/1165-66).
ŞUAYBİYYE (Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Şuayb el-Hicâzî, ö. 1040/1630; Bedeviyye'nin kolu).
ŞÜZİYYE (Ebû Abdullah eş-Şûzî el-İşbîlî, ö. VII/XIII. yüzyıl).
ŞÜŞTERİYYE (Ebû'l-Hasan Ali b. Abdullah eş-Şüşterî en-Nümeyrî, ö. 668/1269).
ŞÜTTÂRİYYE / ŞETTÂRİYYE (Abdullah-ı Şüttârî, ö. 832/1428-29; kolları: Gavsîyye, Uşaykiyye).
TEBBÂİYYE (Abdülazîz b. Abdülhak et-Tebbâ', ö. 914/1508; Şâzelîyye'den Cezûliyye'nin kolu).
TÂCİYYE (Tâceddin b. Zekeriyyâ el-Hindî, ö. 1050/1640; Nakşibendiyye'den Ahrâriyye'nin kolu).
TAĞLİBİYYE (Ebû Tağlib Muhammed b. Sâlim es-Sa'dî eş-Şeybânî; Sa'diyye'nin kolu).
TAVÂŞİYYE (Nûreddin Ali b. Abdullah et-Tavâşî; Kâdiriyye'nin kolu).
TÂZİYYE (Ebû Sâlim İbrâhîm b. Muhammed et-Tâzî, ö. 866/1462; Medyenîyye'nin kolu).
TENNÛRİYYE (İbrâhîm Tennûrî, ö. 887/1482; Bayramiyye'den Şemsiyye'nin kolu. Şubesi: İseviyye).
TİCÂNİYYE (Seyyid Ahmed et-Ticânî, ö. 1230/1815; Halvetiyye-Karabaşiyiyye'den Hifniyye'nin kolu).
UCEYLİYYE (Ebû'l-Abbas Ahmed b. Mûsâ b. Uceyl el-Yemenî, ö. 690/1291; Kâdiriyye'den Hikemiyye'nin kolu).
UKAYLİYYE (Ukayl b. Şehâbeddin Ahmed el-Menbicî el-Batâihî, ö. 550/1155; Harrâziyye'nin bir kolu; şubeleri: Adeviyye, Merzûkiyye, Reslânîyye).

Bazı kaynaklarda tarikat şeklinde kaydedilen Ekberiyye'nin mahiyeti ve kurucusu hakkında değişik görüşler ileri sürülmüştür. Şeyh-i Ekber unvanından dolayı bunu Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye nisbet edenler olduğu gibi Abdülganî en-Nablusî tarafından kurulduğunu söyleyenler de vardır. Bazılarına göre ise kurumlaşmış bir tarikat olmayıp İbnü'l-Arabî'nin görüşleri çerçevesinde şekillenmiş tasavvufî ve fikrî bir hareketten ibarettir. Öte yandan Hızır'dan ruhanî olarak hırka giymek suretiyle tarikata girenlerin yoluna Hızriyye denilmiştir. Hızır'ın da hırkayı Hz. Peygamber'den giydiği kabul edilmektedir (Zebîdî, *İthâfû'l-aşfiyâ*, s. 191, 194). Hızriyye'nin kollarından biri müfessir Kâdî Beyzâvî'ye nisbet edilen Beyzâviyye tarikatıdır (Zebîdî, *İk'd*, s. 43-44). Kuşâşî birçok tarikatın yanı sıra Hızriyye'den de hırka giydiğini belirtir (*es-Simtû'l-mecîd*, vr. 45^{a-b}). VI. (XII.) yüzyılda teşekkül eden tarikatlardan Beyânîyye'nin (Nebâiyye) kurucusu Ebû'l-Beyân Nebâ b. Muhammed b. Mahfûz el-Kureşî'nin de (İsnevî, I, 254) tarikat hırkasını bizzat Hz. Peygamber'in ruhanîyetinden giydiği ileri sürülmüştür (Zebîdî, *İk'd*, s. 36-37; Harîrîzâde, I, 171^a).

VI. (XII.) yüzyılın başlarından itibaren Ebû Cebel Ya'lâ'ya nisbetle Cebeliyye, İmam Gazzâlî'ye nisbetle Gazzâlîyye, Ahmed-i Nâmekî Câmî'ye nisbetle Câmîyye, İbn Berrecân'a nisbetle Berrecânîyye, Muhammed b. Hasan es-Sicilmâsi'ye nisbetle Sicilmâsiyye, Ebû Tâhir es-Silefi'ye nisbetle Silefiyye (Silegiyye), Yûnus b. Yûsuf eş-Şeybânî'ye nisbetle Şeybânîyye (Yûnusîyye), Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Harâllî'ye nisbetle Harâllîyye gibi birçok tarikat ortaya çıkmıştır. Yine bu dönemde teşekkül eden tarikatlardan Şuaybiyye, Ebû Şuayb Eyyûb Sâriye b. Saîd'e nisbet edilmiş ve Minhâciyye'nin bir şubesi olduğu belirtilmiştir (Zebîdî, *İthâfû'l-aşfiyâ*, s. 214-215). İbn Seb'î'nin halifelerinden Ebû'l-Hasan Ali b. Abdullah eş-Şüşterî en-Nümeyrî'ye nisbet edilen Şüşterîyye (Zebîdî, *İk'd*, s. 74-75), Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman es-Sâhilî el-Ensârî'ye nisbet edilen Sâhilîyye (*a.g.e.*, s. 64), XVIII. yüzyılda Yemen'de Abdullah b. Alevî Bâ Haddâd'a nisbet edilen Haddâdiyye tarikatlarından Zebîdî icâzet almıştır (*İthâfû'l-aşfiyâ*, s. 241-242). Harîrîzâde ayrıca Ebû'l-Hasan Ali b. Hızır ed-Dîbî el-Hazrecî'ye nisbet edilen Dîbiyye tarikatından bahsetmiştir (*Tibyân*, II, 42^b). Zebîdî'nin Arâbiyye diye kaydettiği Ömer b. Muhammed el-Urâbî'ye nisbetle Yemen'de ortaya çıkan Urâ-

biyye tarikatı (*İk'd*, s. 87-88; Harîrîzâde, III, 56^b) Kâdiriyye'nin kollarından biri kabul edilmektedir. Bunların dışında kaynaklarda, müstakil olarak teşekkül eden ya da büyük tarikatlardan birinin silsilesinden ayrılarak zamanla bağımsız bir tarikat hüviyeti kazanan birçok tarikat yer almaktadır.

Geçmişte ve günümüzde herhangi bir tarikatla ya da belli bir coğrafyadaki tarikatlarla ilgili müstakil eserler hazırlanmış olmakla birlikte coğrafya dikkate alınmadan birden fazla tarikat ve silsileleriyle ilgili eserler de yazılmıştır. XVII. yüzyılda Safiyyüddin Ahmed Kuşâşî'nin hırka giydiği tarikatları ve silsilelerini kaydettiği *es-Simtû'l-mecîd* adlı eseri bunun ilk örneklerindedir. XVIII. yüzyılda Murtazâ ez-Zebîdî'nin kaleme aldığı *İthâfû'l-aşfiyâ*' ve *İk'dü'l-cevherî's-semîn* adlı eserlerle İbn Akile el-Mekki'nin *İk'dü'l-cevâhir fî selâsili'l-ekâbir* adlı eseri de bu mahiyettedir. XIX. yüzyılda Harîrîzâde'nin hazırladığı, üç büyük ciltten oluşan *Tibyânü vesâ'ili'l-hakâ'ik* adlı eser bu alanda yazılmış en hacimli kitap olup bir tarikatlar ansiklopedisi niteliğindedir. Ahmed Rifat Efendi'nin *Mir'âtü'l-makâsîd*'i (İstanbul 1293), Bandırmalîzâde Ahmed Münib Efendi'nin *Mir'âtü't-turuk*'u (İstanbul 1306), Mehmed Sâmi'nin *Esmâr-ı Esrâr*'ı (İstanbul 1316), Hoca Zâde Ahmed Hilmi'nin *Hadikatü'l-evliyâsı* (İstanbul 1318-1320) ve Sâdik Vicdânî'nin *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*'sinde (İstanbul 1338-1340) muhtelif tarikatlar ve silsileleri ele alınmıştır. Son dönem müelliflerinden Hüseyin Vassâf'ın süffî biyografilerine dair *Sefîne-i Evliyâ* adlı eserinde de büyük tarikatların kurucu pîrinden başlanmak suretiyle XX. yüzyılda ki son halkalarına kadar devam eden silsileleri yer almaktadır. Louis Rinn'in *Marabouts et Khouan* isimli eseriyle (Alger 1884) Muhammed Ma'sûm Şîrâzî'nin Farsça üç ciltlik *Tarâ'iku'l-hakâ'ik*'i de (Tahran 1339-1345 hş.) burada zikredilmelidir. Son olarak Seyyid Muhammed Hoca Efendi tarafından *Tasavvuf Tarikatlar ve Silsileleri* adıyla dört ciltlik bir çalışma yapılmıştır (İstanbul 2005).

Tarikatlar, müslüman halkın dinî inanç ve duygularını canlı tutmanın yanı sıra gayri müslimlerin ihtidâsına vesile olmak, işgalci ve sömürgecilere karşı İslâm ülkelerinde direniş cepheleeri teşkil etmek, ihtiyaç durumunda İslâm ordularıyla birlikte seferlere katılmak, fethedilen bölgelere yerleşip İslâmiyet'i yaymak gibi fonksiyonlar icra etmiştir. Meselâ Türkler'in İslâmiyet'i kabul etmesinde tarikat ehlinin ir-

